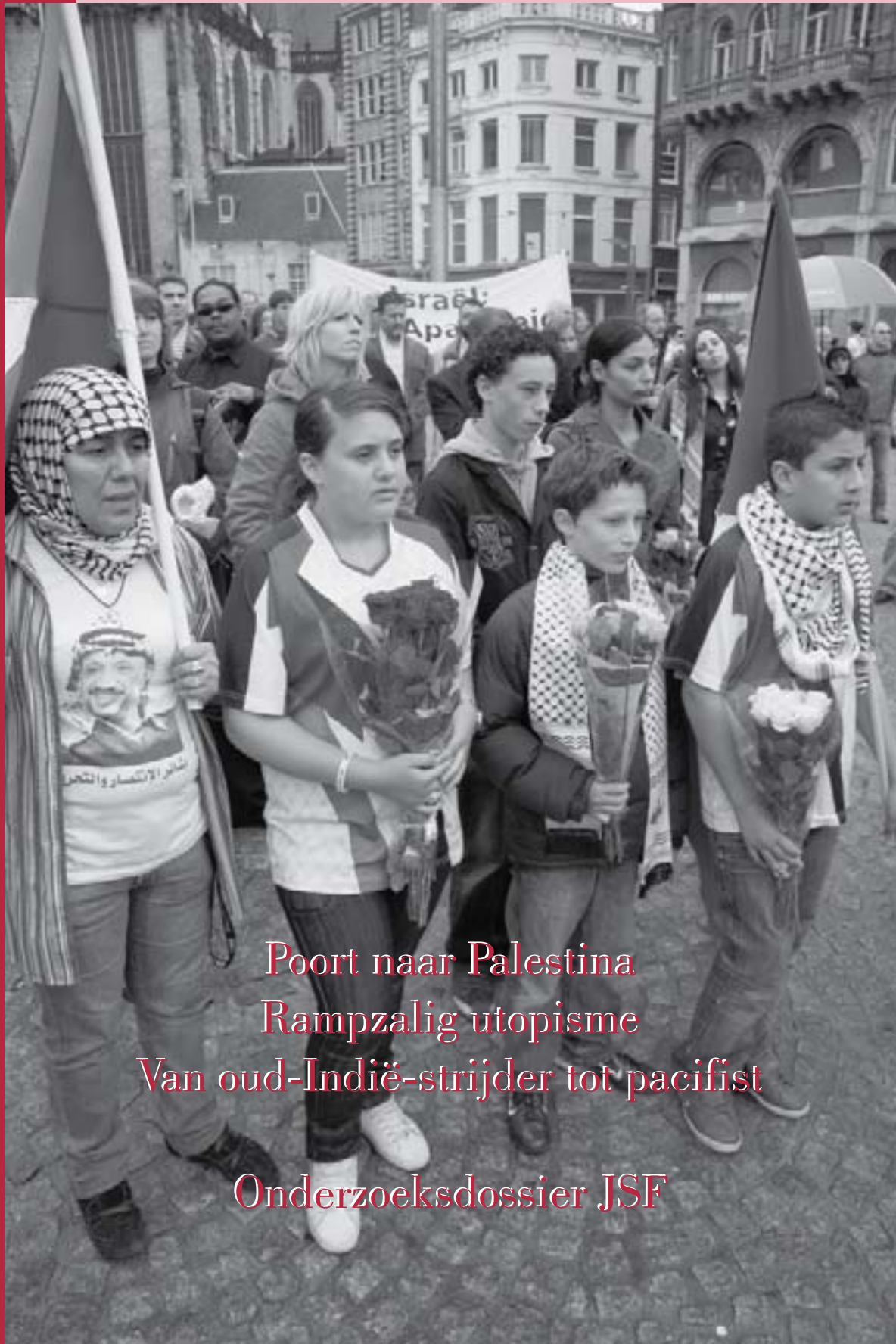

Vredes Magazine

Jaargang 1 nummer 3
Prijis euro 2,50

Kernwapens Weg!, jaargang 24 nummer 2
VD AMOK jaargang 17, nummer 2
Vredeskoerier 't Kan Anders jaargang 31 nummer 4

Poort naar Palestina
Rampzalig utopisme
Van oud-Indië-strijder tot pacifist
Onderzoeksdossier JSF

Vredesmagazine

Gezamenlijke uitgave van:

Haags Vredesplatform (HVP), Humanistisch Vredesberaad (HVB), Vereniging Pais, Samenwerkingsverband Stop de Wapenwedloop, Antimilitaristies Onderzoekskolлекief VD AMOK, Women's International League for Peace and Freedom (WILPF) afdeling Nederland

Redactie

Jan Bervoets, Hans Feddema, Kees Kalkman, Klaas Meijer, Jan Schaake, Barbara Smedema, Guido Schokker, Egbert Wever

Redactieadres

Obrechtstraat 43 3572 EC Utrecht tel. 030 8901341
 epost info@vredesmagazine.nl
 Artikelen naar redactie@vredesmagazine.nl
 Kopijsluiting volgend nummer 1 september 2008

Aan dit nummer werkte naast de auteurs mee
 David-Jan Donner

De auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van een geplaatst stuk

Fotoredactie

Hans Bouton, Anne Vaillant

Fotografen en illustratoren

Jan Bervoets, Joop Blom, Corbino, Karin van Haasteren, J.W.Hutter, Kristel, Len Munnik, Boyd Noorda/sociamedia, Frans van der Pol, Bas Stoffelsen

Vormgeving

René Oudshoorn

Drukker

Drukkerij Mezclado, Tilburg

Abonnementen

Interesse of aanmelding voor een abonnement op Vredesmagazine kan kenbaar gemaakt worden bij de redactie van Vredesmagazine of bij een deelnemende organisatie. De prijs voor een jaarabonnement (4 nummers) zal waarschijnlijk € 10 worden.

Adressen en websites

HVP: Postbus 10500 2501 HM Den Haag 070 3251102
 hvp2008@ddh.nl www.haagsvredesplatform.nl
 HVB: Postbus 75490 1070 AL Amsterdam 0648 233329
 info@humanistischvredesberaad.nl
 www.humanistischvredesberaad.nl
 Pais: Vlamingsstraat 82 2611 LA Delft 015 2121694
 pais@worldmail.nl www.vredesbeweging.nl
 Stop de Wapenwedloop: Postbus 51136 1007 EC Amsterdam
 geen@kernwapens.nl www.kenwapensweg.nl
 VD AMOK: Obrechtstraat 43 3572 EC Utrecht 030 2714376
 vdamok@antenna.nl www.vdamok.nl
 WILPF: Secretariaat Obrechtstraat 43 3572 EC Utrecht
 www.wilpf.nl

Voorpagina: 60 jaar NAKBA, Dam Amsterdam,
 foto: Joop Blom

ISSN 1867-0724

4 Poort naar Palestina

Kristel verblijft sinds een jaar op de Westbank. In juli keert ze terug naar Nederland. Een interview over haar ervaringen in Palestina, het contact met de Palestijnen en de projecten waar ze heeft gewerkt en die ze vanuit Nederland zal blijven ondersteunen.

Barbara Smedema

6 Alle kernwapens de wereld uit

Amerikaanse oud-politici, waaronder Henry Kissinger, pleiten voor de afschaffing van alle kernwapens. Zijn deze haviken tot inkeer gekomen, of spelen ze nog steeds politieke machtsspelltjes? Een paar experts en activisten geven hier hun mening over.

Barbara Smedema

8 Rampzalig Utopisme

Het fatale utopisme van de voorstanders van de neo-liberale markteconomie en het agressieve utopisme van Bush hebben hun wortels in de leer van de christelijke heilsverwachting. De politieke filosoof John Gray werpt licht op de relatie tussen verlichtingsdenken en geweld.

Hans Feddema

10 Sigrid Hutter: vredesvrouw in de DDR en Nederland

Een interview met Sigrid Hutter. Ze werd geboren in de DDR, had grote bewondering voor de bijzondere Frauen für den Frieden in Berlijn. Toen ze naar Nederland verhuisde, sloot zich aan bij Vrouwen voor Vrede.

Lineke Schakenbos

12 Pacifisme voor beginners

Wat u altijd al had willen weten over de vredesbeweging.

Pais geeft antwoord op de vraag of rechtvaardige oorlogen mogelijk zijn.

Pais

13 Gezondheidsrisico's en juridische aspecten van uraniumwapens

Groot was de verontwaardiging toen Nederland eind 2007 in de VN tegen een resolutie stemde om nader onderzoek te doen naar de effecten van verarmd uranium. SP en PvdA organiseerden een rondetafeloverleg en de experts op het gebied van de effecten van verarmd uranium spraken ook op een expert meeting georganiseerd door LAKA.

Henk van der Keur

15 Van oud-Indië-strijder tot pacifist

Een interview met Maarten Schaafsma over zijn bewogen leven. Hij maakte als jongetje de Tweede Wereldoorlog mee, verloor twee broers, vocht in Indonesië, werd pacifist en was actief rond de militaire vliegbasis Soesterberg en in diverse vredesorganisaties.

Barbara Smedema

18 Nepal

Fotopagina: Corbino heeft voor Artsen Zonder Grenzen gefotografeerd in voormalig conflictgebied Nepal.

Corbino

21 Dossier JSF

Mark Akkerman, Kees Kalkman, Frank Slijper,
 Barbara Smedema, Wendela de Vries.

En verder:

12 Het geweld van de 'heksen'-vervolgung,
 Column Hans Feddema

17 De cijfers liegen niet maar ze zeggen niet alles,
 Column Harry Zevenbergen

20 Springstof, Frank Slijper

33 Korte Berichten, Chris Geerse

35 Boekaankondigingen, Kees Kalkman

36 Vredesgedicht, Wij moeders

REDACTIONEEL

In dit nummer hebben we mooie interviews. Kristel die een jaar in Palestina woont en werkt, geeft een beeld van het land en de mensen, anders dan de vaak negatieve berichten die uit Palestina komen. Een interview met een vredesvrouw die in de DDR is geboren. Haar ervaringen vanuit de DDR geeft haar een verhelderende visie op veranderingsprocessen. En in dit nummer het eerste interview in de reeks interviews met (oude) vredesactivisten. Maarten Schaafsma bijt de spits af, hij maakte de Tweede Wereldoorlog mee, vocht in Indonesië en werd daarna pacifist. En dan de filosofie: fataal utopisme, utopisme dat tot geweld leidt, een filosofisch artikel over de ideeën van de Britse filosoof John Gray. Hoe zit het met de kernwapens? Prominente Amerikaanse oud-politici pleiten voor afschaffing. Zijn ze tot inkeer gekomen of hebben ze een verborgen agenda? Hierover geven een paar experts hun mening. In de vaste rubriek Pacifisme voor Beginners laat Pais haar licht schijnen over rechtvaardige oorlogen, bestaan ze of niet? En tenslotte verarmd uranium. Nederland weigerde een resolutie te steunen die ocriep tot onderzoek naar de effecten daarvan. Experts vertellen over de gevaren van verarmd uranium.

We hebben een prachtige fotopagina. Op 12 juni maakte de Artsen Zonder Grenzen tentoonstelling 'First Ladies' haar debuut op het plein voor de Beurs van Berlage te Amsterdam. De expositie laat de kracht zien van vrouwen in conflictgebieden waar AZG actief is. Naast Venus Veldhoen en Pim Ras is portretfotograaf Corbino één van de fotografen die hier een bijdrage aan geleverd heeft. Hij heeft voor ons een keuze gemaakt uit zijn beelden uit Nepal.

Het dossier gaat over de JSF. Eind februari is er weer een stapje in het JSF traject genomen. Het kabinet heeft besloten om twee testtoestellen voor de JSF aan te schaffen, een besluit met een prijskaartje van 275 miljoen. En waarom? Er is weinig, zeg maar niks vóór aanschaf van de JSF te zeggen. Hoe het precies zit met *business case* en dat soort zaken is allemaal in het dossier te lezen.

De website www.vredesmagazine.nl gaat met de verzending van dit nummer de lucht in. Daarop zal binnenkort ook ruimte komen voor commentaar en discussie. Met veel plezier hebben we aan dit tweede nummer van Vredesmagazine gewerkt en we hopen dat het met plezier en interesse gelezen wordt.

Geen I.D.!

door: Ka

Poort naar Palestina

Kristel verblijft sinds een jaar in Beit Sahour op de Westbank in Palestina. Voor haar vertrek naar Palestina werkte ze als docente geschiedenis op een ROC in de wijk Kanaleneiland in Utrecht. Ze is al sinds haar achttiende actief in de vredesbeweging en richtte Food not Bombs in Utrecht op. Tijdens een reis in 2006 bezocht ze de Westbank, maakte kennis met Palestina en de Palestijnen en werd verliefd op het land en de mensen. Na een jaar waarin ze voor verschillende projecten heeft gewerkt, keert ze in juli terug naar Utrecht.

Foto Kristel

Hoe ben je betrokken geraakt bij Palestina?

Nadat ik in 2004 op uitnodiging van een Food not Bombs groep in Tel Aviv ben geweest, wilde ik graag naar Palestina. Dat kon via de Olijfbomcampagne van het YMCA en YWCA. Die campagne richt zich op het aanplanten van nieuwe olijfbomen op plekken waar het leger of settlers olijfbomen hebben ontworteld. In oktober 2006 nam ik deel aan het olijfbomprogramma van 10 dagen. Met een groep van 30 internationals hielpen we Palestijnse boeren bij de olijfoogst, waarbij onze aanwezigheid vooral belangrijk was als bescherming tegen geweld van settlers en Israëlische soldaten.

Wat is er zo bijzonder aan Palestina en de Palestijnen?

Tijdens die reis in 2006 raakte ik zeer onder de indruk van het landschap, de cultuur, de taal, de gastvrijheid van de Palestijnen en de situatie waarin zij moeten leven. Ik verloor mijn hart aan Palestina en de Palestijnen. Na afloop van de 10 dagen wilde ik niet weg en ik besloot om als vrijwilliger voor het Alternative Information Center (AIC) in Beit Sahour te blijven. Dat werden uiteindelijk drie maanden. In die tijd heb ik, met hulp van een aantal Nederlandse fondsen, een politiek café met bibliotheek helpen opzetten in het AIC. Dit café is inmiddels een beken-

de ontmoetingsplek geworden voor actieve Palestijnen en internationals die een tijd in de regio verblijven.

Je bent er nu voor de derde keer heengegaan. Waarom?

Met een aantal Palestijnse jongeren en internationals hebben we het afgelopen jaar gewerkt aan een *Portal to Palestine*. We hebben een bestaand *guesthouse* van de Arab Women Union helpen renoveren, zodat er altijd een plek is voor bezoekers om te overnachten. We willen de drempel verlagen om Palestina te bezoeken. Als mensen weten dat er een plek is waar ze terecht kunnen en waar mensen klaarstaan om ze op te vangen, rond te leiden, in contact te brengen met organisaties en instellingen voor informatie of vrijwilligerswerk, maakt dat de beslissing om naar Palestina te gaan een stuk makkelijker.

Beschrijf eens welke projecten je hebt opgestart of geholpen.

Naast het werk bij het AIC en het *guesthouse* help ik een aantal kleinere organisaties met fondsen werven. Zo is er de groep jongens uit Nablus die als clowns optredens geeft in ziekenhuizen, vluchtelingenkampen en kleine dorpjes. We proberen voor hen nieuwe kostuums en een vrolijk geschilderde bus te regelen. Een andere organisatie die goed werk doet

met jongeren in vluchtelingenkampen, is *Lighting Candles*. Ik heb met hen samengewerkt, met name met de groep die jongeren traint in leiderschap en communicatievaardigheden. We willen nieuwe projecten opzetten, o.a. een project in de tuin van *Lighting Candles*, om jongeren te leren over milieu, tuinieren, compost, recycling en regenwateropvang. De tuin moet ook een plek worden waar kinderen uit de vluchtelingenkampen kunnen spelen. Ik heb een aantal workshops aan jongeren gegeven over het opstarten van projecten. De jongeren waren ontzettend gemotiveerd. Dat was ik niet meer gewend na mijn ervaringen op het ROC in Utrecht.

Kan je gaan en staan waar je wilt?

Het leven is hier altijd onvoorspelbaar. Je weet nooit hoe lang je onderweg zult zijn. Soms moet je uren wachten voor een checkpoint (en er zijn er ruim 500 over de hele Westbank verspreid) en soms zijn wegen gewoon helemaal afgesloten. Onlangs nog was ik op bezoek bij een vriend in een klein dorpje nabij Ramallah waar de Israëliëse soldaten de enige toegangsweg naar het dorp hadden afgesloten. De enige manier om het dorp uit te komen, was via een smalle, steile landweg, vol kuilen en stenen. We deden er 1,5 uur over om naar Ramallah te komen, in plaats van twintig minuten.

En hoe is dat voor de Palestijnen?

Als ik naar Jeruzalem wil of naar Tel Aviv, moet ik door het checkpoint in de muur. Mijn Palestijnse vrienden mogen Israël niet in als ze geen speciale permissie hebben. Ze kunnen zo'n permissie wel aanvragen, maar er moet een dringende reden zijn, zoals een ziekenhuisbezoek, om toestemming te krijgen. We kunnen dus niet samen een dagje naar de Middellandse Zee. Voor de Palestijnen is er tegenwoordig helemaal geen toegang meer tot een zee, want ook de Dode Zee is inmiddels onbereikbaar, nadat een nieuw checkpoint is ingericht.

Wat is het grootste probleem voor de Palestijnen?

De beperkte vrijheid van beweging door de checkpoints en de *bypass roads*. Daarbij komen de vernederingen door de Israëliëse soldaten en de aanvallen van de *settlers* op de Palestijnse bevolking. Veel van mijn vrienden noemen naast de bezetting ook de huidige Palestijnse Autoriteit als groot probleem. Ze hebben

geen enkel vertrouwen in de huidige regering en in de bestaande politieke partijen. Afgelopen week kwam een groep *settlers* naar Beit Sahour om een oude verlaten militaire basis in te nemen en in te richten als nieuwe *settler outpost*. Het land rondom deze verlaten militaire basis valt onder het gemeentebestuur van Beit Sahour. De gemeente is bezig om er een park aan te leggen met een kinderspeeltuin en een Amerikaanse NGO organiseert er jeugdactiviteiten. We hebben gelijk alle organisaties, scholen, kerken en jeugdgroepen uitgenodigd om activiteiten te organiseren op die locatie om te laten zien dat deze plek bij de Palestijnse gemeenschap hoort. We willen geen nieuwe *settlement* aan de rand van ons dorp! Maar zo wordt het dagelijks leven toch iedere keer weer onderbroken door de bezetters.

Het nieuws over Palestina is bijna altijd negatief. Kan je iets positiefs vertellen?

Het dagelijks leven in Palestina gaat gewoon door ondanks alles wat er gebeurt en de Palestijnen zijn heel creatief in het opzetten van handel, kleine ondernemingen, het oprichten van organisaties en het werven van fondsen voor hun activiteiten. Er is geen sprake van schaarste, je kunt alles kopen in de winkels, maar het is voor een Palestijn onmogelijk om Israëliëse producten te boycotten!

Ik houd van het leven onder de Palestijnen. De gastvrijheid, de openheid, de belangstelling die mensen voor je hebben en de waardering die je krijgt voor je inzet. Het gemak waarmee je nieuwe initiatieven kunt starten, zonder eerst allerlei vergunningen te moeten regelen en keuringsdiensten over de vloer te krijgen. Het leven is hier veel eenvoudiger en tegelijkertijd veel intenser.

Dit jaar viert Israël 60 jaar onafhankelijkheid en herdenken de Palestijnen 60 jaar Nakba. Denk je dat er ooit een oplossing mogelijk is voor dit conflict?

Toen ik hier voor het eerst kwam, dacht ik nog heel naïef dat een oplossing wel mogelijk was als beide partijen elkaar beter leren kennen en meer begrip hebben voor elkaar. Na hier een jaar gewoond te hebben, ben ik realistischer geworden. Israël wil helemaal geen vrede en is voortdurend bezig meer land te stelen, meer *settlements* te bouwen en meer Palestijnen te verdrijven, op te sluiten en te vermoorden. Zij schenden continu internationaal recht, maar komen er mee weg onder het mom van de 'veiligheid' van

Israël. Ik zie geen oplossing in de nabije toekomst. Zolang Israël haar kinderen opvoedt met angst voor de Palestijnen, haar jeugd opleidt tot militairen, de *settlers* beschermt en de Palestijnen straf en onderdrukt, zolang zal er geen echte basis zijn voor vrede en rechtvaardigheid in deze regio.

Hoe zien de Palestijnen hun toekomst voor zich?

De Palestijnen die ik spreek, willen gewoon samenleven met hun joodse burens, de meesten het liefst in één staat waarin iedereen gelijke rechten en plichten heeft, waarin iedereen kan gaan en staan waar hij wil. Israël hoeft niet te verdwijnen. Maar men wil geen Israël als joodse staat waar geen plek is voor de terugkeer van Palestijnse vluchtelingen, waar geen gelijkheid is voor de Palestijnen met Israëliëse staatsburgerschap.

Wat kunnen mensen uit Nederland doen om de Palestijnen te ondersteunen?

Vanuit Nederland kunnen we de Palestijnen ondersteunen door hun producten te kopen en hun kant van het verhaal te vertellen. Via de media krijgen we vooral een negatief beeld van de Palestijnen. Aan ons de taak om dit bij te stellen. Daar ga ik me voor inzetten als ik terugkom.

Barbara Smedema

De producten van Canaan Fair Trade zijn te koop bij onderstaande winkels en via de webshop van Stichting Talliq:
<http://www.mijnwebwinkel.nl/winkel/propal/>

- * De Aanzet - Amsterdam
- * Delicious Food - Amsterdam
- * Ekodis - Amsterdam
- * De weegschaal - Amsterdam
- * EkoPlaza Alkmaar - Alkmaar
- * EkoPlaza Bussum - Bussum
- * EkoPlaza Den Haag - den Haag
- * Gaia - den Haag
- * De Nieuwe Weg - Groningen
- * Rozemarijn - Hoofddorp
- * Slagerij Verburg - Kortgene
- * Bonbio - Leeuwarden
- * La Yapa - Maastricht
- * Rio de Bio - Utrecht
- * EkoPlaza Veenendaal - Veenendaal
- * Simply Delicious - Velp
- * Groene Winkel - Zeist
- * 't Kappertje Delicatessen - Zuidhorn
- * Koehoorn - Zutphen
- * Haiko - Zwolle

Alle kernwapens de wereld uit

Dit keer geen tekst op een span-
doek, maar de kop van een artikel
in Vrij Nederland van 9 februari jl:
“Alle kernwapens de wereld uit”.
Een groep prominente Amerikaan-
se oud-politici waaronder Henry
Kissinger roept op tot wereldwijde
nucleaire ontwapening. Een jaar
eerder deden ze dezelfde oproep.
Vanwaar dit herhaald appèl? Zijn
de ex-politici op hun oude dag tot
inkeer gekomen?

Volkeltocht 1961: Van Amsterdam, via Soesterberg, naar Volkel

Vrij Nederland interviewde alle ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie vanaf 1973. De meeste reageerden positief op de oproep. Oud minister-president Lubbers verdient zelfs een apart kader. Volgens hem kan Nederland best een steentje bijdragen aan de wereldwijde nucleaire ontwapening door om te beginnen de kernwapens in Volkel maar eens weg te doen. Een opmerkelijke uitspraak voor de oud minister-president die in 1985 van honderdduizenden demonstranten de rug kreeg toegekeerd vanwege het besluit tot plaatsing van kruisraketten in Woensdrecht. Tegenwoordig werkt hij met IKV-Pax Christi aan een ‘realistische’ strategie om te komen tot kernontwapening. Opmerkelijk ook dat de kernwapens in Volkel, die er in het geheim liggen, in het artikel worden genoemd als mogelijkheid voor Nederland om iets te doen aan nucleaire ontwapening. Een paar reacties van deskundigen en activisten op dit artikel.

Bart van der Sijde, emeritus hoogleraar

Wat vindt u van deze oproep?

Deze oproep heeft mij verbaasd. Ik ben één van de ondertekenaars, William Perry,

enkele jaren geleden nog tegen gekomen en – hoewel hij een Democraat is – was hij toen nog een ferme havik. Perry was minister van Defensie onder Clinton. Hij is de aanvankelijke minister van Defensie opgevolgd, dat was Les Aspen, die moest namelijk terugtreden vanwege de mislukte missie in Somalië. Les Aspen had met zijn onderminister een serieus plan om te komen tot kernontwapening, maar Perry heeft dat laten liggen. Onder Bush senior en Reagan zijn er ferme stappen gezet in de richting van kernontwapening en het was aan Clinton om het af te maken, maar daar is dus niks van terecht gekomen.

Wat is het effect van deze oproep?

Dit is een geweldige ommezwaai. Onder Bush zal met deze oproep niks worden gedaan, maar daarna? Het is onvoorspelbaar wat er op dit gebied gaat gebeuren. Het is trouwens wel opmerkelijk dat het onder de Democratische presidenten niks is geworden is met de nucleaire ontwapening. Er is veel meer ontwapend onder Republikeinse presidenten.

De oud-ministers zeggen dat deze oproep strategisch is en dat de oproep vooral op landen zoals Iran is gericht.

Amerikaanse oud-politici roepen op tot nucleaire ontwapening

De oproep is wel degelijk op de VS en Rusland gericht en de aanzet tot ontwapening zal van deze twee landen moeten komen. De oproep is positief. De functie van kernwapens in de Koude Oorlog is achterhaald. Dit is een proces in de hoop dat iedereen meegaat. Er zijn op dit moment nog 27.000 kernwapens in de wereld, waarvan 26.000 in handen van de VS en Rusland. Zij kunnen tot 90 % ontwapenen en dan zullen andere landen wel mee moeten gaan anders stagneert het alsnog, want Amerika en Rusland zullen niet al hun kernwapens opgeven als andere, kleinere landen dat niet doen.

Goed plan van Lubbers om de kernwapens in Volkel af te schaffen?

Voor de kernbommen in Europa is geen enkele juridische grondslag. Het gaat om 480 kernwapens in Europa. Dit aantal is minder belangrijk dan het feit dat een land zich ontdoet van zijn dubieuze status, als semi-kernwapenstaat. Als we één of twee jaar de tijd nemen om andere landen mee te nemen dan kan er in Europees verband ontwapend worden. En als de rest het vertikt, dan moeten we het desnoods maar alleen doen.

Mariette Moors, vredesactiviste

Wat vindt je van de oproep van deze heren?

Leuk om te lezen hoe al die politici het met activisten eens zijn zodra ze niet meer in de regering zitten. Vooral het citaat van Frank de Grave, zou zo door een activist gezegd kunnen zijn.

Hij zegt: "Het is wel heel makkelijk voor de Verenigde Staten om tegen andere landen te zeggen: jullie mogen geen kernwapens hebben, zonder zelf als eerste te ontwapenen. Dat is net zoiets als autobezitters die tegen niet-autobezitters zeggen: jullie mogen geen auto, want dat is slecht voor het milieu."

Denk je dat het enig effect heeft?

Ik ben blij met iedereen die kernwapens de wereld uit wil. De mening van Lubbers heeft uiteraard meer impact dan van alle

activisten samen. Want ik denk dat onze acties wel een bijdrage hebben geleverd aan het openbaar maken van de aanwezigheid van kernwapens, maar aan het afschaffen ervan zou ik niet durven zeggen.

Karel Koster, deskundige op het gebied van kernwapens

Vanwaar deze oproep tot ontwapening?

De achtergrond van dit verhaal is het controleren van de internationale nucleaire brandstofcyclus. De VS wil verhinderen dat de verspreiding van kernenergie doorgaat en daarmee de verspreiding van kernwapens. Er ligt een plan voor een *fuelbank*, die door een internationale organisatie gecontroleerd moet gaan worden. Het ligt voor de hand dat de controlerende instantie het IAEA wordt. Landen maken dan niet meer hun eigen brandstof voor kerncentrales, maar kopen het van de *fuelbank*. Maar andere landen willen juist graag hun eigen brandstof maken en dit gebaar is nodig om die plannen voor een *fuelbank* vooruit te brengen.

Dit is dus een politiek statement om andere landen in het gareel te krijgen. De positie van de Amerikaanse veiligheidssituatie op het gebied van kernwapens is verzwakt. Sinds het einde van de Koude Oorlog zijn er meer mogelijkheden gekomen voor andere landen om kernwapens in te zetten tegen de Amerikaanse troepen of haar bondgenoten. Maar de VS kan niet zeggen dat niemand kernwapens mag hebben zonder iets aan het eigen kernwapenarsenaal te doen.

Is het een positieve omslag?

Ja, de aantallen verminderen dat is op zichzelf positief, maar je moet de rest van het verhaal er wel bij vertellen.

Wat vindt je van de uitspraken van Lubbers en het feit dat hij de kernwapens in Volkel noemt?

Dat is opmerkelijk, niemand anders doet dat. Maar hij doet dat niet voor niks, hij heeft ook dat internationale verhaal in zijn achterhoofd. Hij heeft namelijk een

functie bij het ECN in Petten. (Sinds 1 juni 2005 is Lubbers de voorzitter van de Raad van Toezicht van het Energieonderzoek Centrum Nederland ECN, dat de kernreactor in Petten beheert. Lubbers is van mening dat kernenergie tegenwoordig veilig is en onder duurzame energie valt, red.) Maar het feit dat hij de kernwapens in Volkel noemt is het enige radicale opvallende, dat is revolutionair, heel positief.

Helen Caldicott, Australische deskundige op het gebied van kernwapens

Wat vindt u van deze oproep tot ontwapening?

Het gaat altijd op dezelfde manier. Ik -en vele anderen met mij- hebben meer dan twintig jaar geleden opgeroepen tot complete nucleaire ontwapening en niemand, in elk geval niemand van deze heren die toen aan de macht waren, schonk er enige aandacht aan. Nu het veiliger lijkt, pakken deze nucleaire leeuwen de zaak op en wat doen ze? Ze claimen de zaak alsof ze het zelf bedacht hebben.

Denkt u dat het iets uitmaakt?

Ik denk dat als Obama wordt gekozen -en het lijkt erop dat dat wel gaat gebeuren- dat deze mensen hem het benodigde vertrouwen en ruggesteun zullen geven om door te gaan in de goede richting. Obama zelf heeft zo'n verandering al voorgesteld. Er is blijkbaar een verandering in de tijdgeest.

Barbara Smedema

Rampzalig utopisme voortzetting

Oostelijke begraafplaats in Oporto. Foto Jan Bervoets

Geweld is de diepste kern van onze samenleving, schreef filosoof Ger Groot eens. Maar geweld is in zoveel dimensies en gradaties aanwezig in het leven, ook in onszelf, dat we het vaak verdringen. En wat we ook graag doen, is het kwaad bij de ander situeren. Dit fungeert als een soort verlossing. Je hoeft je eigen geweld dan niet in de ogen te zien, maar projecteert het op een zondebok. En voor je het weet, ben je in de greep van geweld.

Erkenning van de eigen schaduw – dat geldt ook voor groepen of naties – is al een vorm van heling (heel worden) en tevens een enorme geweldspreventie. Dat we tot deze erkenning vaak niet bereid zijn, hangt mede samen met ons denken. Wat we denken, zijn we. Het is van belang onze overtuigingen (*beliefs*) continu kritisch te bezien. Ze kunnen vals zijn. We kunnen slachtoffer zijn van een fataal geloof, zonder dat we ons daarvan bewust zijn. Is bijvoorbeeld ons denken over het kwaad wel correct?

Licht en donker, goed en kwaad, god en demon zitten beiden in ons, zijn daar als het ware een huwelijk aangegaan. Natuurlijk proberen we kwaad, dat er is om innerlijk aan te groeien, geen energie te geven en ons te concentreren op het goede. In het besef dat we beide kanten in ons hebben, wat ons mild maakt en niet scherp-slijpend. Een heel ander denken is, dat we het goede bij onszelf, 'onze' groep plaatsen en het kwaad bij een andere groep. Het gaat vaak samen met moreel absolutisme en een 'heilig' moeten bestrijden van het kwaad. Het is de houding van Sint Joris de Drakender. De draak zit dan niet bij jezelf, maar bij de ander. Zo ontstaan vijanddenken

en oorlogen. De hypocrisie jezelf te zien als 'goed', doorzien we zelfs niet. Reden dat Carl Gustav Jung zegt: "Ik heb liever een heel dan een goed mens".

Illustratief voor dit 'drakendodende' denken is de uitspraak van president Bush jr na 11 september 2001: "We moeten terugvechten en de wereld verlossen van het kwade". Bush sluit daarmee aan bij het (alleen) in het westen voorkomend brede geloof dat het kwaad uit de samenleving verwijderd kan worden. Een vals geloof, dat in de vorm van agressief utopisme ongekend veel leed heeft veroorzaakt. Nooit kwam ik dit idee zo onderbouwd tegen als bij de Brit John Gray, een knappe linkse wetenschapper, die met zijn kritiek op de Verlichting en het Amerikaanse neoliberale neoconservatisme grote aandacht trekt. Hij krijgt het ene interview na de ander, ook in de Nederlandse pers. TV-programma Tegenlicht wijdde onlangs een uitzending aan zijn visies. Men kan niet om hem heen. Toch zit dat mensen als Paul Cliteur, die ooit in een Buitenhofcolumn sprak over 'de superioriteit van de westerse cultuur', niet lekker. Op een symposium dit voorjaar klaagde hij publiekelijk over de grote aandacht die Gray in de media kreeg.

van religie met andere middelen

Apocalyptisch

Eind vorig jaar kwam Grays boek *Zwarte mis, apocalyptische religie en de moderne utopieën* uit. Een aanrader voor Cliteur en allen die worstelen met het massale geweld in de recente geschiedenis. Je kunt wel zeggen tegen geweld te zijn, wat zeker vredesmensen meestal doen, maar wat is zoiets waard, als je vanuit een misverstaan van christelijke (of seculiere) mythen in de ban raakt van een beweging voor een apocalyptisch utopie. Een utopie wil onmogelijke doelen realiseren en dan ligt terreur om dat met onmenselijke methoden te doen al snel in de lijn. Terreur is dan ook de essentie van revolutionair utopisme. Wat neoconservatieven in het Midden-Oosten doen, martelen inclusief, is normaal in een utopische beweging. Het mag ons niet verrassen. Lenins bereidheid om in de Sovjet Unie terreur te gebruiken voor zijn ideaal van een nieuwe wereld, was niets nieuws. Het hoort bij de traditie, die volgens Gray begon met het Jakobijnse schrikbewind van 1792-1794. Een traditie, waarin terreur een legitiem middel is. Repressie is bij utopisme dus geen deformatie, maar uitvloeisel van het ideaal.

Gray noemt het bolsjewisme, nazisme en het neoconservatisme politieke religies. Ze zouden niet hebben kunnen bestaan zonder de mythe van menselijke verlossing door middel van de geschiedenis als het strijdperk van de worsteling tussen goed en kwaad. Volgens Jezus zouden Zijn tijdgenoten de ineenstorting van de toenmalige orde ten gunste van het Koninkrijk van God nog meemaken. En zoals Marx meende dat de klassenstrijd een eindpunt had, zo werd ook in het bijbelse boek Openbaring beloofd dat de geschiedenis een eindpunt heeft en wel het moment waarop het kwaad is verslagen. Maar kerkvader Augustinus en zeker de mystici zagen die visie als een misvatting. Het Koninkrijk zou niet 'van deze', maar van de (onzichtbare) geestelijke wereld zijn. *Het Koninkrijk van God is in u*, zo heette een boek van de Russische schrijver en vredesactivist Tolstoj, die het politiek-religieuze utopisme van zijn tegenpool Lenin voorzag. Spiritualiteit dus niet als een politieke, maar als een innerlijke zaak, zoals men vandaag meer en meer begint te zien. Maar de gedachte van verlossing in de geschiedenis bleef in de westerse cultuur leven en leidde onder meer tot agressieve chiliastische bewegingen in de Middeleeuwen.

Religieuze mythen

Het tegenstrijdige in het eindtijdidee is, dat de wereld snel eindigt, maar zich ook beweegt naar een betere toestand. Zoals Jezus leek te geloven, dat de wereld vernietigd zou worden om plaats te maken voor een volmaakt alternatief. We stuiten hier op een syndroom in onze cultuur. In het westen dan, omdat de eindtijdidee alleen voorkomt in monotheïstisch religies, met name christendom en islam (de radikale islam is ook utopistisch) en nauwelijks in de door hindoeïsme en taoïsme gevormde culturen. Eindtijd en het denken in termen van het kosmische rad van wederkeer verdragen elkaar niet. Hoe dan ook, de wereld is volgens Gray bezaaid met de puinhopen van utopische projecten, die hoewel in seculiere termen vervat en formeel tegen de religie, feitelijk dragers van religieuze mythen waren/zijn. Inclusief de sterke gerichtheid op verwijdering van het kwaad (een bepaalde groep fungeert als demon), zoals bij het bolsjewisme en nazisme en nu ook weer bij neoconservatisme en de radikale islam. En het doen van mooi klinkende beloften aan de aanhangers. Bolsjewistische en nazistische machtsgrepen zijn ook daarmee, aldus Gray, net zozeer op geloof gebaseerde omwentelingen als de theocratische opstand in 1534 van de wederdoper Thomas Müntzer of de recentere van ayatollah Khomeini in Iran.

Revolutionaire bewegingen na 1789 zijn dus een voortzetting van religie met andere middelen. En dat in een tijd dat we het christendom zien neergaan. Bij het utopisme ging het voor 1789 steeds om zoiets als een (duizendjarig) vredesrijk, maar alleen te realiseren door God. Er werd altijd ook geweld toegepast, maar pas na de Jakobijnen zien we het geloof, dat het aan de mens is de wereld te herscheppen via de 'reddende' macht van het geweld. Het is het begin van groot-schalig 'religieus' geweld voor een utopie en vaak onder het mom van (semi-)wetenschap. Herscheppingen, die uiteraard mislukten en destructie teweegbrachten met miljoenen slachtoffers.

Wat is hiervan te leren? Ik wil dat niet te veel invullen. Het is voor ons allen een uitdaging aan introspectie te gaan doen. Over de vraag of ook wij niet (ooit) te veel in de ban van het utopisme waren (zijn). Christenen zouden het zich kunnen aantrekken, dat hun mythen dubbel interpretabel zijn en bij de mensheid tot zulke fatale syndromen hebben geleid.

Maar zeker ook linkse mensen zouden door Grays studie zich kunnen afvragen of zij, hoezeer ook vanuit een goed hart en voor een nobel doel, zich niet te gauw laten meeslepen door utopisme. Er is niets tegen het hebben van een ideaal, integendeel, maar als dat een utopische dimensie heeft, is er al gauw de verleiding dit met geweld te (doen) realiseren. Al is het maar via het steunen van onrealistische en escalatie in de hand werkende militaire interventies in een land ver weg. Tenzij men principieel geweldloos is, is in onze cultuur elke mens, ook een rechtse liberaal, ontvankelijk voor utopisme. Dat is de belangrijke les van Gray.

Bij rechts zien we vandaag zelfs een militant vooruitgangsgeloof, bijvoorbeeld als het gaat om het Midden Oosten of de islam. De opkomst van het neoconservatisme in de VS – een alliantie van rechts, christelijk fundamentalistisch en trotskistisch links – bevorderde dat. Utopische waanbeelden van het neoconservatisme blijken de 'oorlog tegen de terreur' en het via bommen brengen van universele democratie. Een utopisch waanbeeld in ons land is ook de gedachte als zouden allochtonen in een paar jaren omstrede elementen van een eeuwenoude cultuur vaarwel zeggen. Zaken waar wij eeuwen over mochten doen. Over westerse superioriteit gesproken.

Hans Feddema

Dr. Hans Feddema is voorzitter van de Beweging voor Geweldloze Kracht en stuur-groep lid van De Linker Wang

Citaat van John Gray

"Het is opvallend hoezeer de liberale marktfilosofie die het fundament vormt voor de globalisering lijkt op het marxisme. In wezen zijn het allebei seculiere godsdiensten, waarin aan de heilsverwachting van het christendom via het Verlichtingsdenken een draai wordt gegeven. Bij beide wordt de geschiedenis opgevat als de vooruitgang van de menselijke soort, voortgedreven door groeiende kennis en rijkdom naar een toppunt van universele beschaving."

*The era of globalisation is over,
New Statesman 24 september 2001*

Mobiles Friedensseminar 1981 in Mecklenburg (DDR). Tweede van rechts is Sigrid. Foto J.W.Hutter

Sigrid Hutter: vredesvrouw

Sigrid Hutter (DDR, 1958) is actief binnen Vrouwen voor Vrede: ze werkte mee aan de doorstartgroep en is lid van de werkgroep WEL-dadig.

Wanneer raakte je betrokken bij Vrouwen voor Vrede?

Wonend in de DDR werd ik geraakt door Frauen für den Frieden in Berlijn: bijzondere vrouwen, die ervoor kozen geen carrière te maken in de DDR en zich door hun actieve inzet enigszins buiten de socialistische maatschappij plaatsten. Hun manier van doen sprak me aan; het was gewoon anders. Zo was er een kerkdienst tijdens een Friedensdecade. De vrouwen hadden van boterhammen een kruiskop gemaakt, die we met elkaar hebben opgegeten. Ik wist één ding zeker: als ik in Nederland kom, ga ik op zoek naar vredesvrouwen.

Waarom in Nederland?

Je stapte niet zo makkelijk naar deze Friedensfrauen, omdat ze zo bijzonder waren. Ondertussen was ik verliefd geworden op

een Nederlander, die ik leerde kennen door contact tussen onze studentengemeente en een Nederlandse partnergroep. Een leven samen in de DDR zagen wij niet echt zitten; als ik voor hem koos, zou het Nederland worden. En toen ik in Nederland ging wonen, zocht ik de vredesvrouwen op, waarbij ik voor het eerst geconfronteerd werd met het feit dat je tegen sommige dingen ook heel anders aan kon kijken. Een vredesvrouw die in een Japans kamp had gezeten, was vóór het gebruik van kernwapens om de Tweede Wereldoorlog te beëindigen. Dit was een soort eye-opener voor mij. Daar praten we nu weleens over met vrienden van toen: onze gemengde vredesgroep (DDR/Nederland) bestaat nog steeds. We hebben echt geleerd dat je van verschillende kanten naar zaken kunt kijken. Ik ben blij dat ik in twee landen heb geleefd en dat ik een beetje heb leren relativiseren.

Was je voordat je ging studeren al een kritische burger?

Ik was lid van de protestantse kerk, waar de oppositie zich verzamelde. Het was echt Koude Oorlog. Voor mezelf voelde ik een appèl om partij te kiezen. Ik was verliefd en wist dat wij, als er nu iets zou gaan gebeuren, aan verschillende kanten van het IJzeren Gordijn zaten. Maar vooral voelde ik dat we in een belangrijke tijd leefden, dat we bijzondere dingen konden doen. Dat je aan een grens kwam om je uit te spreken, om trouw aan jezelf te zijn, en dat je trots kon zijn als je dat deed. Ik heb, net als velen, uiteindelijk voor vertrek gekozen maar als ik geen

relatie had gehad, zou ik – in ieder geval toen – gebleven zijn.

Waarom?

Ik zag dat er het nodige te doen was in de DDR en dat het daarbuiten ook niet allemaal koek en ei zou zijn. Als je in Berlijn leefde, wist je dat ook, zo naïef was je niet.

Hoe beleef je het nu in Nederland te leven met deze voorgeschiedenis?

Wat ik in Nederland mis, is dat je geen echte keuzen hoeft te maken. Je kunt in feite alles zeggen en doen, maar niemand spreekt je daarop aan; je hoeft niets te verklaren. Ik voelde me gestimuleerd door de studentenverzetgroep tegen Hitler Die weisse Rose. Die groep maakte goede keuzen; dat wilde ik ook. Wat je deed, had consequenties, en daar dacht je over na. Was je lid van een vredesgroep, dan kon je zeker geen directeur van een school worden bijvoorbeeld. Als dat de prijs was, wilde je dat dus ook niet. Nu is het veel moeilijker je eigen grenzen te laten zien.

Betekent dit dat leven vanuit je ethische principes, omgaan met je integriteit in een gecompliceerde leefsituatie, in feite makkelijker is?

Ja, dat blijkt, in een bepaald opzicht in ieder geval. Ik had daar basale grenzen en een visie: zo ga je niet met je volk om.

Je hebt nog steeds contact met je toenmalige vredesgroep.

Ja, dat is nu mijn vriendengroep. We kwamen voor het eerst in 1981 met de

in de DDR en Nederland

Nederlanders samen, en dat heette een *mobieles Friendsseminar*. Zeven Nederlanders en zeven Duitsers trokken zeven dagen van pastorie naar pastorie, met de Stasi op onze hielen, omdat men ons serieus nam. Het ging onder de kerkelijke paraplu, maar we spraken over vrede. We schreven bijvoorbeeld een appèl en smokkelden dat naar een krant. We broedden uren op een tekst omdat we helder wilden zijn, maar niet meteen opgepakt wilden worden. Nu komen we eens in de twee jaar bij elkaar. We beginnen onze ontmoetingen altijd met de vraag: wat doe je momenteel? Meestal zegt men aanvankelijk dat men niets doet, maar dan blijkt er toch van alles te zijn: actief tegen werkeloosheid, voor het milieu, voor asielzoekers enzovoort, maar meestal niet vanuit een vredesgroep zoals toen. Iedereen heeft toch zijn eigen pakketje gekozen. En het feit dat we dit jaar onze ontmoeting hebben op Stoutenburg, is een mooi symbool, want in ieders pakketje zit: natuur- en maatschappelijk betrokken en ook spiritueel.

Hoe ziet die groep er momenteel uit?

Van zeventig-plus tot vijftig jaar, maar het generatieverschil van toen valt nu weg. Sinds de val van de Muur in 1989 maken we geen pamfletten meer. We wisselen wel materiaal uit. Daarbij valt op dat dat materiaal er goed uitziet, en dat er belangrijke namen onder staan (bijvoorbeeld van de Lokale Agenda 21). Maar wanneer je uitzoekt wat er lokaal mee gebeurt, is dat vaak weinig. Het zijn goede uitspraken, maar de actie moet

nog komen. In de oude tijd zette je al prattend iets op papier, en met de discussie ontstond er iets dragends. Gelukkig lijkt dat met resolutie 1325 (over de rol van vrouwen voor, tijdens en na conflicten) iets beter: daaraan wordt op vele plekken en op vele niveaus inhoud gegeven. In de DDR-tijd was discussie losmaken al iets; nu is dat niet genoeg. In een democratie kan je van alles roepen, maar schudt je de mensen niet zomaar wakker. Maar dat is natuurlijk geen reden om te zeggen: dan maar weer de dictatuur in.

Als we nu naar de toekomst kijken, is er dan iets waarop jij je vooral zou willen richten?

Misschien past het wel bij mijn leeftijd dat ik niet één doel heb, maar verscheidene. Wat de zogenaamde bedreiging door de islam betreft, die zou ik willen relativiseren. Ik zie de rol van geld en economische macht, de verwevenheid van veel zaken, de Verenigde Staten, die ik ook niet vertrouwd, het feit dat het militair industrieel complex echt bijdraagt tot de problemen (wat we vooral als propaganda zagen, toen we er op school over leerden), dat onder het mom van vrijheid andere belangen gediend worden, wantrouwen tegen het kapitalisme. In feite heb ik dus profijt van de analyse in mijn DDR-verleden.

Ik was verbaasd dat na de val van de Muur zelfs mensen in de westerse vredesbeweging zeiden: het socialisme heeft afgedaan, dus is het het kapitalisme; alsof er geen andere weg was. Alsof de westerse democratie zijn waarde bewezen had, alsof er niet meer dan twee mogelijkheden

waren en de hele wereld nu het westerse model moest aanhangen. De vraag is wel: hoe kom je aan andere modellen. Boeiend vind ik nog steeds het idee van basisloon. En recent de zesde stam: toen Somalische vrouwen niet mochten meepraten in de vredes- en verzoeningsconferentie (2002) omdat ze niet bij een stam wilden horen, besloten ze een nieuwe stam (de zesde) op te richten, en nu praten ze mee (zie de *Nieuwsbrief van Vrouwen voor Vrede*, 2008/2, bladzijden 19-20).

Ook onze democratie zal van binnenuit veranderen; dat kan bijna niet anders. Je ziet nu bij voorbeeld wantrouwen tegen de grote politieke partijen. Het is makkelijker wanneer je in de oppositie zit dan wanneer je aan de macht bent.

Zit jouw kracht in het stimuleren van mensen om vanuit meer invalshoeken naar zaken te kijken en erover na te denken?

Ja, dat hoop ik wel. Maar de valkuil is dan te blijven hangen in enerzijds en anderzijds: dan ga je niet echt voor iets. Ik wil toch prioriteiten stellen en hoopgevende zaken naar voren halen; dat is ten diepste mijn levenshouding. En ik ben toch wel een praktische idealist en zie mezelf niet partijpolitiek bezig. Ik wacht waarschijnlijk ook nog op een rol of taak die helemaal bij me past. Ooit wil ik graag nog een duurzame woonvorm opzetten, samen wonen en van daaruit maatschappelijk betrokken werken.

Lineke Schakenbos

Het geweld van de 'heksen'-vervolgning

Op 22 mei jl. zag ik in een dagblad een kort bericht over het levend verbranden van twaalf van hekserij beschuldigde vrouwen in West-Kenia. Een groep van driehonderd man zou de verdachten voor hun huis hebben vastgebonden en in brand gestoken. Het hoofd van het district Nyamaiya hekelde niet de verdenking op zich, maar wel dat 'het recht in eigen hand was genomen'. Een onthutsend bericht. Of misschien ook weer niet, gezien de eeuwenlange heksenvervolgning op ons eigen continent. En omdat de krant tevens berichtte over 42 doden als gevolg van een lynchpartij van Zuidafrikanen tegen buitenlanders. Die zouden hen het brood uit de mond nemen.

Zondebokuitdrijving is zo oud als de mensheid. Het lucht kennelijk op. De zondebok kon een sterke persoonlijkheid zijn, die jaloezie opwekte, maar ook een

'outcast' of een toevallige voorbijganger. De zondebok samen een ravijn ingooien, was dan meestal de procedure. In Europa regent het van de ravijnen waar dat gebeurde. Met de vrouw als zondebok ging het wat subtieler. Ze kreeg de verdenking van hekserij aan de rok, nadat een oogst was mislukt of als er ziekte was uitgebroken onder de kinderen of het vee. Vaak was het een minder sympathiek overkomende vrouw. Het was vreselijk, zoals ze werd 'uitgedreven' via een publieke verbranding. Heel vroeger gebeurde dat zonder proces, maar in de Middeleeuwen moest er door de invloed van de kerk een rechter aan te pas komen. Maar dat laatste was meestal een doekje voor het bloeden. De rechter lette erg op de gevoelens in de betreffende gemeenschap. Als die unaniem van mening was dat de 'heks', zeg maar het vee 'bovennatuurlijk' had

vergiftigd, dan moest hij van goede huize komen om haar niet te veroordelen.

Onze civilisatie maakt, dat we 'heksen' niet meer verbranden. Maar een persoon of groep negeren, miskennen of uitsluiten kan ook erg pijn doen en de ziel raken. Dat geldt ook voor 'katten', aftroeven, pesten en sarren. Het is psychisch geweld. Thans zijn bij ons vooral de Talibanstrijders de zondebok. Evenals trouwens Iran, met wie Bush jr. al lang een oorlog zou zijn begonnen, als hij zijn handen niet vol had met Irak en Afghanistan. En de laatste tijd demoniseren we ook de moslims in ons land. Dat is onze vorm van 'heksen'-verbranding. Jegens de Taliban doen we dat tevens in de vorm van oorlog in een ver land. Is onze civilisatie dan toch niet zo perfect?

Hans Feddema

Wat u altijd al had willen weten over de vredesbeweging

Mensen die actief zijn in de vredesbeweging krijgen vaak te horen dat ze naïef zijn of onrealistisch. Dat wordt meestal gezegd zonder veel kennis van zaken. Het gaat meer om een clichébeeld dat zich in de publieke opinie heeft vastgezet. We hebben er ook weinig aan gedaan om verkeerde beeldvorming te voorkomen. Onze standpunten zijn vaak verstopt in de woordenbrij van lange artikelen.

De vereniging Pais wil daar iets aan doen door kort en bondig te antwoorden op principiële vragen die vaak aan haar gesteld worden. In de vorige nummers van Vredesmagazine werden al de vragen beantwoord: 'Waarom moeten wij oorlog bestrijden?' en 'Verwerpen pacifisten alle geweld?'. In dit nummer is de vraag aan de orde of er rechtvaardige oorlogen zijn.

De antwoorden geven de - duidelijk pacifistische - mening van Pais weer, die niet noodzakelijk volledig gedeeld wordt door de andere organisaties die dit blad uitgeven.

Pais beschouwt zichzelf niet als de maat der dingen. Hoewel aan onze antwoorden uitgebreide bespreking ten grondslag ligt, blijven ze openstaan voor discussie. Uw mening wordt dus op prijs gesteld en graag ingewacht op het redactie-adres. Alle vragen en antwoorden zijn ook te vinden op: www.vredesbeweging.nl

Zijn er rechtvaardige oorlogen?

Antwoord van Pais:

De leer van de rechtvaardige oorlog (bellum iustum) is in de loop der eeuwen door vele denkers (o.a. Augustinus en Thomas van Aquino) ontwikkeld. Kort samengevat menen zij dat een rechtvaardige oorlog aan de volgende voorwaarden moet voldoen:

1. Hij moet gevoerd worden door wettige overheden;
2. Hij moet gevoerd worden voor een rechtvaardige zaak;
3. Doel mag niet zijn de vijand te ver-

nietigen, maar slechts hem tot vrede te dwingen;

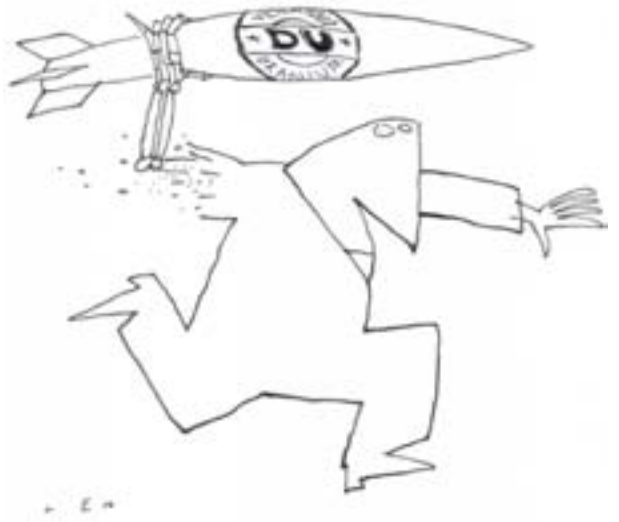
4. Hij moet op gepaste wijze worden gevoerd, binnen de grenzen der rechtvaardigheid en liefde;

5. Uiteindelijk moeten de voordelen van een oorlog groter zijn dan de nadelen.

Probleem met deze leer is dat hij uitgaat van een conflict tussen overheden. Die overheden worden als personen gezien die, als ze zich ernstig misdragen, door anderen met gematigd geweld gecorrigeerd mogen worden.

Vergeten wordt echter dat elke oorlog, altijd en onvermijdelijk, onnoemelijk leed veroorzaakt bij mensen, zowel soldaten als burgers. Een oorlog kan misschien nog wel 'rechtvaardig' zijn tegenover de bestreden overheid of andere machthebber, maar nooit tegenover de mensen die de gevolgen ervan moeten dragen. Oorlog is gewoon een middel dat niet te rechtvaardigen is.

Gezondheidsrisico's en juridische aspecten van uraniumwapens

Defensie blijft recente publicaties negeren

In antwoord op Kamervragen over het gebruik van verarmd uranium (*depleted uranium*, DU) in munitie verklaart staatssecretaris van Defensie Jack de Vries: "De berichtgeving over verarmd uranium rechtvaardigt een heldere analyse van onderzoeken die tot nu toe zijn verricht en een actuele weergave van het standpunt van de regering."¹ Helaas is zijn analyse toch gedateerd. De staatssecretaris verwijst naar rapporten van de Britse Royal Society² om aan te geven dat de kans op ernstige ziektes als gevolg van inwendige besmetting met DU nihil is. Op een aantal punten zijn de conclusies daarvan echter achterhaald. Relevante nieuwe publicaties die midden februari ter sprake kwamen tijdens een rondetafeloverleg laat hij buiten beschouwing. Zijn brief maakt duidelijk dat Defensie volhardt in het misleiden van de Tweede Kamer. Alvorens hier nader op in te gaan eerst even een schets van de voorgeschiedenis.

Nederland stemde eind 2007 in de Eerste Commissie van de VN tegen een resolutie die opriep tot nader onderzoek naar de gezondheidseffecten van DU. De verontwaardiging hierover was bijna Kamerbreed. Onder aanvoering van Kamerlid Krista van Velzen (SP) werd minister Verhagen ter verantwoording geroepen. In zijn brief aan de Kamer schrijft Verhagen dat Nederland tegenstemde "omdat de resolutie stelde dat DU 'potential harmful effects' heeft. [...] Tot op heden is echter, ook door de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO), geen causaal verband vastgesteld tussen blootstelling

aan verarmd uranium en gezondheidsklachten."³ Om een beter inzicht te krijgen in de materie nam Krista samen met haar PvdA-collega Angelien Eijnsink in de Vaste Kamercommissie voor Defensie het initiatief voor een rondetafeloverleg in de Tweede Kamer. Dat overleg vond midden februari plaats.

Expertmeeting

Onder de gastsprekers bevonden zich Keith Baverstock en Avril McDonald. Baverstock geldt als een expert op het gebied van de effecten van uraniumstof op celniveau. Hij was van 1992 tot 2004 hoofd van het Europese regionale bureau van de WHO. McDonald heeft veel onderzoek gedaan naar de juridische aspecten van het gebruik van DU in wapensystemen. Behalve op het rondetafeloverleg hielden de gastsprekers dezelfde dag ook een uitgebreide presentatie op een *expert meeting* die georganiseerd was door de stichting Laka, de Nederlandse Vereniging voor Medische Polemologie (NVMP) en de Socialistische Partij (SP).*

Henk van der Keur (Laka) gaf een presentatie over de herkomst van DU, de toepassingen en het gebruik in oorlogen. De toepassingen van DU houden vooral verband met de uitzonderlijk hoge dichtheid van het zware metaal, bijna twee maal die van lood. Dat maakt antitankgranaten van DU zeer effectief om vijandelijk pantser uit te schakelen. Maar DU heeft ook als eigenschap dat het al bij relatief lage temperaturen verbrandt. Door

de hitte, die vrij komt nadat een uraniumhoudende antitankgranaat doel heeft getroffen, verbrandt het uraniummetaal tot stofwolken met fijne uraniumdeeltjes. Die deeltjes kunnen zich tot op tientallen meters verspreiden rondom een getroffen tank of een ander doel. Burgers hebben geen benul van de gevaren daarvan. Ze beseffen niet dat ze grote kans lopen om de radioactieve en giftige deeltjes op te snuiven. Tot voor kort werd gedacht dat de stofdeeltjes een jaar in het lichaam verblijven. Maar onderzoek van de Britse geoloog Randall Parrish heeft overtuigend aangetoond dat dit veel langer is. Onder alle oud-werknemers van een sinds 1981 gesloten munitiefabriek en bij ongeveer één vijfde deel van de omwonenden van deze fabriek in de VS (Colonie, staat New York) werden uraniumbesmettingen geconstateerd.⁴

Giftige effecten

Baverstock, thans hoogleraar Milieuwetenschappen aan de Finse universiteit van Kuopio, maakt met gegevens van serieuze wetenschappelijke studies duidelijk dat de bewijslast dat DU kankercellen kan veroorzaken overtuigend is en dat nota bene radiobiologen van het Amerikaanse ministerie van Defensie daar de grootste bijdrage aan hebben geleverd. Baverstock verklaart nadrukkelijk dat er geen epidemiologisch bewijs is, want er zijn onvoldoende grote onderzoeken gedaan. "Het enige dat we hebben" zegt Baverstock "is dat er 27 veteranen zijn met DU in hun

urine. Zij hebben DU-fragmenten in hun lichamen en die kunnen chirurgisch niet worden verwijderd. Het Amerikaanse leger bestudeert wat de effecten zijn. We beschikken slechts over enkele langetermijn experimenten van de effecten van DU op dieren. Het bewijs dat we hebben zijn iets van 20 peer-reviewed gepubliceerde rapporten over de giftige effecten van DU op de genen in laboratoriumsystemen." Daarbij doelt Baverstock op studies van de radiobiologen van het *Armed Forces Radiobiology Research Institute*, een onderdeel van het Amerikaanse ministerie

uranium, net als calcium, een botzoeker is, zijn tanden een goede indicator, en je hoeft geen enkele schade toe te brengen aan de patiënt. Als deze tanden bewijs tonen van aanwezigheid van DU, dan is dat een duidelijk bewijs van blootstelling aan DU. Het is slechts het geld dat verhindert dat dit onderzoek plaatsvindt, en eerlijk gezegd stellen de kosten voor hen die DU gebruiken helemaal niets voor. Het Amerikaanse leger, het Britse leger of elk ander NAVO-land kan een dergelijk onderzoek gemakkelijk uitvoeren zonder dat het financieel merkbaar is."

van links naar rechts Henk van der Keur, John Laforce en Keith Baverstock. Foto Bas Stoffelsen

van Defensie. Daaruit komt duidelijk naar voren dat onder invloed van DU genen instabiel worden en lichaamscellen transformeren tot kwaadaardige cellen die tumoren kunnen veroorzaken. Al deze bevindingen zijn gerapporteerd sinds de publicatie van de rapporten van de Royal Society en de WHO monografie in 2001." Door het ontbreken van het grote epidemiologische onderzoek kan dus niet met honderd procent zekerheid worden gesteld dat DU een kankerverwekkende stof is.

Melktanden

Het is dus van belang dat dit onderzoek er gaat komen. Bijvoorbeeld onder de oudwerknemers en omwonenden van de munitiefabriek in Colonie die op een vergelijkbare manier aan DU zijn blootgesteld als burgers in Irak. Baverstock noemt ook nog een tweede mogelijkheid: "We kunnen ook meer te weten komen als er resultaten beschikbaar zouden zijn van een Iraaks melktandenonderzoek. Doordat

Tankveldslagen

Avril McDonald die eerder in opdracht van IALANA onderzoek verrichtte naar uraniumwapens kan precies uitleggen waarom DU op basis van huidige internationale wetten en verdragen in principe niet is verboden. Ze gaf een uitputtende toelichting over waarom wapensystemen met DU niet vallen onder enig verdrag van verboden wapensystemen. DU is niet het onderwerp van een specifiek verdrag dat het gebruik ervan verbiedt of beperkt. Avril verklaart dat er juridische gronden zijn om het gebruik van DU in bewoond gebied te verbieden. Uraniumhoudende antitankgranaten waren ontworpen om bij eventuele tankveldslagen in de Koude Oorlog de Sovjet T-72 tanks te verslaan. Ze zijn niet ontworpen om te worden gebruikt in bewoonde gebieden, zoals bij de Balkanoorlogen en de Golfoorlogen van 1991 en 2003 het geval was. Dat kan tijdens en tot ver na de oorlogshandelingen onnodig lijden veroorzaken, hetgeen de wet voor het gewapend conflict (LOAC)

verbiedt. Een internationale lobby tegen uraniumwapens moet dat dus, naast ijveren voor een apart verdrag voor een verbod op uraniumwapens, als eerste praktische stap, nastreven.

Uit de brief van staatssecretaris De Vries blijkt dat Nederland alle voortschrijdende inzichten over de gezondheidseffecten van DU blijft negeren. Reden voor IKV/Pax Christi, NVMP, ICBUW en stichting Laka om de relatief nieuwe gezagsdrager bij Defensie daar op te wijzen.⁵ De Vries schrijft zelf: "Als de blootstelling aan gevaarlijke stoffen of processen die het optreden van ziekte kunnen verklaren vaststaat, wordt een causaal verband aangenomen." In de brief verzoeken de organisaties de regering de aanname van een causaal verband en het belang van nader epidemiologisch onderzoek te erkennen. Tevens wordt de regering verzocht in EU- en NAVO-verband de noodzaak van een moratorium op het gebruik van DU-wapens te bepleiten totdat nader epidemiologisch onderzoek uitsluitend heeft geboden over de gezondheidseffecten.

Henk van der Keur

* Het verslag van de expert meeting is te vinden op de website van stichting Laka. Het is ook tegen betaling van de portokosten in drukvorm te bestellen (tel.: 020-6168294 tijdens kantooruren of per e-mail: info@laka.org) website: www.laka.org

Noten:

- [1] www.mindef.nl/actueel/parlement/kamerbrieven/2008/05/20080507_kamerbrief_verarmduranium.aspx
- [2] The Royal Society. The health hazards of depleted uranium munitions: part I, May 2001; The health hazards of depleted uranium: part II, March 2002
- [3] Kamerbrief inzake stemming in de AVVN over de resolutie inzake verarmd uranium, BuZa 11-12-2007 www.minbuza.nl/nl/actueel/brievenparlement/2007/12/Kamerbrief-inzake-stemming-in-de-AVVN-over-dereso.html
- [4] Randall Parrish, et al. "Depleted uranium contamination by inhalation exposure and its detection after approximately 20 years: implications for human health assessment." *Sci Total Environ.* 2008 Feb 1;390(1):58-68. Epub 2007 Oct 31. www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/17976690
- [5] Brief van IKV Pax Christi, NVMP en Laka aan de staatssecretaris De Vries: www.laka.org/info/publicaties/vu/2008-brief_deVries.pdf

Maarten Schaafsma, oud-Indië-strijder en pacifist woonde als jongetje tot 1943 tegen vliegbasis Soesterberg aan. Hij maakte de capitulatie voor de Duitsers mee op 14 mei en zag hoe de Duitse jachtbommenwerpers opstegen voor de *Battle of Britain*. Na de Tweede Wereldoorlog vocht hij voor de goede zaak in Indonesië, maar hij kwam gedesillustioneerd terug. Hij werd pacifist en was actief bij acties rond vliegbasis Soesterberg. Op 1 januari 2009 verliest de vliegbasis haar militaire functie en wordt deels natuurgebied. Deze maand wordt hij 81 jaar. Een interview over een bewogen leven.

Van oud-Indië-strijder tot pacifist

Oorlog? Je moet er niet aan beginnen!

Het interview vindt plaats op 14 mei.

Waarom is dit is voor u een bijzondere dag?
Op 14 mei 1940 kwam het bericht via de radio dat Rotterdam gebombardeerd was. Een paar uur later volgde het bericht dat Nederland had gecapituleerd. Ik – als chauvinistisch jongetje – vond dat onbegrijpelijk, ik heb staan janken hoor. Ik dacht dat we des te harder tegen de Duitsers zouden vechten maar nee.

Hoe stonden jullie tegenover de nazi's?
Mijn vader was landelijk voorzitter bij de Bouw- en Houtbond van het CNV. Hij had contacten met de Duitse vakbeweging en daarom waren wij aardig goed op de hoogte van wat je te verwachten had van het nazisme. We waren bij voorbaat felle antinazi's.

Twee broers van u zijn omgekomen in de oorlog. Wat is er gebeurd?
Twee van mijn broers gingen in het verzet. Zij hebben rondom vliegbasis Soesterberg sabotagedaden gepleegd. Op 20 april 1945 zijn ze door de SS opgepakt. Op 4 mei, toen in Wageningen de capitulatie werd ondertekend, zijn ze hierachter in het bos van Austerlitz doodgeschoten. Mijn broers zijn pas op 28 mei gevonden en herbegraven in Zeist. Dat was ontzettend zuur, vooral voor mijn ouders.

Zijn uw broers een voorbeeld geweest voor u?
Qua lef hebben wel, ja. Ze zijn gemarteld om de namen van de leden van hun verzetsgroep los te laten, maar ze hebben niet gepraat. Toen de oorlog vorderde, kwam het verzet op gang, maar er waren ook veel collaborateurs, veel meer dan mensen die het verzet ingingen. Om het verzet in te gaan moet je lef hebben, veel Nederlanders hadden dat niet.

Na de Tweede Wereldoorlog hebt u deelgenomen aan de eerste en tweede politionele acties in Indonesië. Had u niet genoeg van oorlog?

Ik vond dat Nederland en Nederlands-Indië bij elkaar moesten blijven. Dus toen ben ik als vrijwilliger naar Indonesië gegaan om daar zogenaamd orde en vrede te brengen. Nederlands-Indië was bezet geweest door de Jappen en wij dachten: nu we zelf bevrijd zijn, willen we ook Nederlands-Indië bevrijden. Na een opleiding bij de grenadiers ben ik in mei 1947 voor drie jaar naar Indonesië vertrokken. Nederland wilde Indonesië niet kwijt vanwege de economische belangen. Maar wat ook meespeelde was dat er na de capitulatie van Japan duizenden Nederlanders en Indische Nederlanders door aanhangers van Soekarno zijn vermoord.

Wanneer dacht u voor het eerst: We zitten hier helemaal verkeerd?
De Indonesiërs heetten ons helemaal geen welkom, ze wilden vrijheid. Dat was een grote teleurstelling. Wij probeerden ons geliefd te maken door wederopbouwwerk in de kampongs. De kampongbevolking had veel geleden onder de Jappen. Wij dachten dat ze ons dan dankbaar zouden zijn. Maar dat pakte heel anders uit. De jonge generatie had van de Japanners geleerd: Azië voor de Aziaten.

U ging erheen met het idee om terroristen te bestrijden, wanneer veranderde dat idee?
Toen we in contact kwamen met de officieren van het Indonesische leger, TNI (Tentara Nasional Indonesia) in de periode van de soevereiniteitsoverdracht. Wij dachten dat het allemaal terroristen waren en extremisten, maar het waren keurige kerels, het waren heren die prachtig Nederlands spraken. Toen dacht ik: Hoe kan dat nou, dat zijn helemaal geen enge extremisten.

Wat u in Indonesië heeft meegemaakt dat gebeurt nu in Afghanistan, ook weer met dezelfde gedachte om de bevolking voor ons te winnen.
En wat ook niet lukt. Daarom vind ik het ook zo stom dat ze dat zijn gaan doen, want ik zie daar helemaal geen vredes-

missie in. Wij gingen daar ook naartoe met goede bedoelingen, daar twijfelde ik geen moment aan. Maar als de dingen anders gaan dan je had verwacht en er kameraden van je sneuvelen, dan gaat er een knopje om.

U heeft ook oorlogsmisdaden meegemaakt. Hoe werkt dat?

Als er kameraden van je sneuvelen, dan word je woedend en wil je wraak nemen. Daar zit de grote fout. Op zo'n moment gaan er ook mensen aan die nergens wat mee te maken hebben gehad, in de kampings. Je moet niet vergeten; wij hebben daar 6000 mensen verloren, maar er zijn in die periode – volgens Nederlandse cijfers – 100.000 Indonesiërs gedood! De Indonesische regering zegt dat het er minstens twee keer zoveel waren.

Daar hebben veel gewone burgers bij gezeten.

Ja, maar dat is de moeilijkheid met guerrilla's, je herkent ze niet. Als wij patrouille liepen en de mensen waren op de sawa (rijstveld, red.) aan het werk, dan zijn dat de boeren. Maar als je dan voorbij was, dan pakten hun geweer en dan schoten ze je in de rug. En weg waren ze, verdwenen in de bossen of de bergen.

Dus bij een volgend rijstveld denk je: Ik schiet ze bij voorbaat maar dood.

Dat gebeurde, ja. Zo escaleerde het. Nou is wel zo dat wij echt wel voorzichtig waren. We probeerden ze wel te sparen. Maar in sommige gevallen is dat dus niet gebeurd. Je moet niet vergeten; wij hadden net de Tweede Oorlog achter de rug en die hardheid van die Tweede Wereldoorlog, die hadden wij ook nog toen we naar Indonesië gingen.

Heeft u wraakacties meegemaakt?

Ja, de stad Kediri bijvoorbeeld werd vanuit het Wilis gebergte beschoten. Als dat gebeurde dan werd er een razzia gehouden, wat de Duitsers hier in Nederland ook gedaan hebben. Dan gebeurde het wel dat er als represaille- en afschrikkingmaatregel een stelletje doodgeschoten werd. Dat heb ik meegemaakt.

Heeft u daar zelf ook aan meegedaan?

Ik schrok daar altijd vreselijk van terug, omdat ik dacht: Dat doen wij nou wel, maar mijn broers Arie en Klaas zijn ook op een dergelijke manier om het le-

het monumentje in Kampbos bij Austerlitz. Foto Joop Blom

ven gekomen. Ik wilde het niet op die manier doen. Maar ik kon niet verhinderen dat anderen het wel deden.

U hebt meegemaakt wat er met je gebeurt als er een kameraad sneuvelt en je gaat wraak nemen. Denkt u dat je zoiets kan voorkomen in een oorlog?

Je moet er niet aan beginnen! Daarom ben ik nu antimilitarist geworden. Hoewel het ook wel weer moeilijk is. Ik was me er ook van bewust dat Nederland bevrijd moest worden en zonder hulp van de Canadezen, Engelsen en Amerikanen was ons dat niet gelukt.

Niet aan een oorlog beginnen, maar dan ook geen bevrijding? Hoe moet het dan?

Ik zou zeggen: lijdelijk verzet. De Tsjechen is dat aardig gelukt, toen de Russen Tsjechië bezetten na die opstand in Praag in 1968. Toen hebben de Tsjechen gezegd: We willen niks met die bezetting te maken hebben. Als je dat doet dan krijgen ze geen vat op de bevolking en op den duur weten ze geen raad met zo'n bevolking.

U hebt excuses aangeboden over wat erin Indonesië is gebeurd.

Ik kwam gedesillusioneerd terug uit Indonesië en ik vond dat Nederlandse jongens hun excuses moesten aanbieden. Maar mijn eigen kameraden wilden er niet aan, die zeiden: Niks oorlogsmisdaden, we hebben ons best gedaan daar. We hebben met zestien oud-Indië-strijders excuses aangeboden op de Indonesische ambassade. Een Indonesisch blad van veteranen die tegen de Nederlanders hadden gevochten, heeft daar een artikel over gepubliceerd, daar was

ik erg blij mee. Maar het was eigenlijk een grote mislukking. Ik had gedacht dat er honderden zouden komen. Dat zou prachtig geweest zijn. Er stonden wel meer veteranen achter, maar die durfden niet met hun naam bekend te worden.

Was u teleurgesteld?

Ik was bitter teleurgesteld. Ik kreeg veel meer haatbrieven van veteranen: Je bent een verrader, je liegt, hoe kom je erbij, zij moeten aan ons excuses aanbieden. Bij reünies van mijn bataljon zeiden ze: "Maarten ben je helemaal gek, wat heb je nou gedaan?" Dan zei ik: "Is het dan niet waar wat ik gezegd heb?" "Ja, maar daar praat je toch niet over." Dát was de mentaliteit. Maar ze hadden er wel respect voor dat ik dat aandurfde.

Wanneer bent u zich pacifist gaan noemen?

Wat ook meespeelde was de Vietnam oorlog, die me geweldig tegen de borst stuitte. Ze zijn er zogenaamd met een goed doel en het escaleert altijd. Dan ga je steeds meer radicaliseren. Zo kwam ik in de vredesbeweging terecht.

U bent erg betrokken geweest bij de acties tegen vliegbasis Soesterberg.

Ik zat bij het IKV en later bij Komitee Kruisraketten Nee. Er werden jaarlijks demonstraties rond het vliegveld georganiseerd. Wij waren ervan overtuigd dat er atoomwapens op het vliegveld verborgen zaten. Daar demonstreerden wij tegen, en tegen de Golfoorlog. Er was ook een actiekampje. Op mijn dak stond een zendmast zodat de actievoerders die rond de basis actievoerden

De cijfers liegen niet, maar ze zeggen niet alles

Harry Zevenbergen

met elkaar in contact konden blijven. Lagen er kernwapens?

Officieel werden daarover geen mededelingen gedaan, maar mijn zoon had een Amerikaanse vriend, die op de vliegbasis werkte en die liet er geen twijfel over bestaan, hij zei: "Natuurlijk! Denk je dat wij hier zitten zonder die dingen meteen bij de hand te hebben?!"

Wat heeft u verder in de vredesbeweging gedaan?

Toen ik eenmaal actief was, werd ik voor allerlei functies gevraagd. Zo ben ik bij Pais gekomen. Ik heb bij het tijdschrift van Zwaarden naar Ploegscharen gewerkt. Dat is later opgegaan in Pais. In 1993 ben ik met een groep van 50 mensen van verschillende vredesgroepen naar Joegoslavië gegaan in de periode dat de oorlog tussen Servië en Kroatië aan de gang was. We wilden naar Sarajevo gaan, maar de Kroatische regering liet ons niet verder gaan dan Zagreb, want daar begon het front. Uiteindelijk mochten we één uur voor vrede demonstreren. Daar werd wel heel positief op gereageerd door de bevolking.

U heeft vorig jaar een monumentje voor uw broers opgericht.

Ik wist nooit waar ze precies zijn doodgeschoten. Pas vorig jaar kwam ik in contact met iemand van Staatsbosbeheer die wist waar het was gebeurd. Hij kon de plek aanwijzen. Ik wilde daar een grote steen neerleggen zodat ik daar af en toe eens kon gaan mediteren. Burgemeester Jansen van Zeist heeft toen besloten dat er een monumentje moest komen. En dat is vorig jaar gebeurd, op 24 april 2007. Een platte steen met een opschrift, midden in het bos. Ik ga er regelmatig heen, op 4 mei ben ik er nog geweest.

Binnenkort komt er één wens van u uit, de vliegbasis wordt natuurterrein

Ik heb veel meegemaakt met het vliegveld, vanaf 1937. Aanvankelijk was ik een enthousiaste luchtmachtjongen, maar toen de Duitsers kwamen heb ik een enorme aversie gekregen tegen de vliegbasis. Ik heb er altijd naar gestreefd dat het vliegveld opgeheven zou worden en dat het natuurpark zal worden. En nu wordt het opgeheven en wordt het een natuurpark, dus ik mag helemaal niet mopperen over mijn wensen!

Interview: Barbara Smedema

TNO-NIPO voerde in opdracht van de Volkskrant een onderzoek uit. Ik heb er even de vijf uitkomsten uitgelicht, die me het meest opvielen:

1. 71% van de Nederlanders wil een straatverbod voor vrouwen met een burka;
2. 44% van de Nederlanders is bang dat de moslims onze cultuur willen vernietigen;
3. 42% van de Nederlanders is voor de herinvoering van de doodstraf;
4. 62% van de Nederlanders vindt dat er geen nieuwe moskeeën mogen worden gebouwd;
5. 55% van de Nederlanders is tegen gezinshereniging van moslims in Nederland.

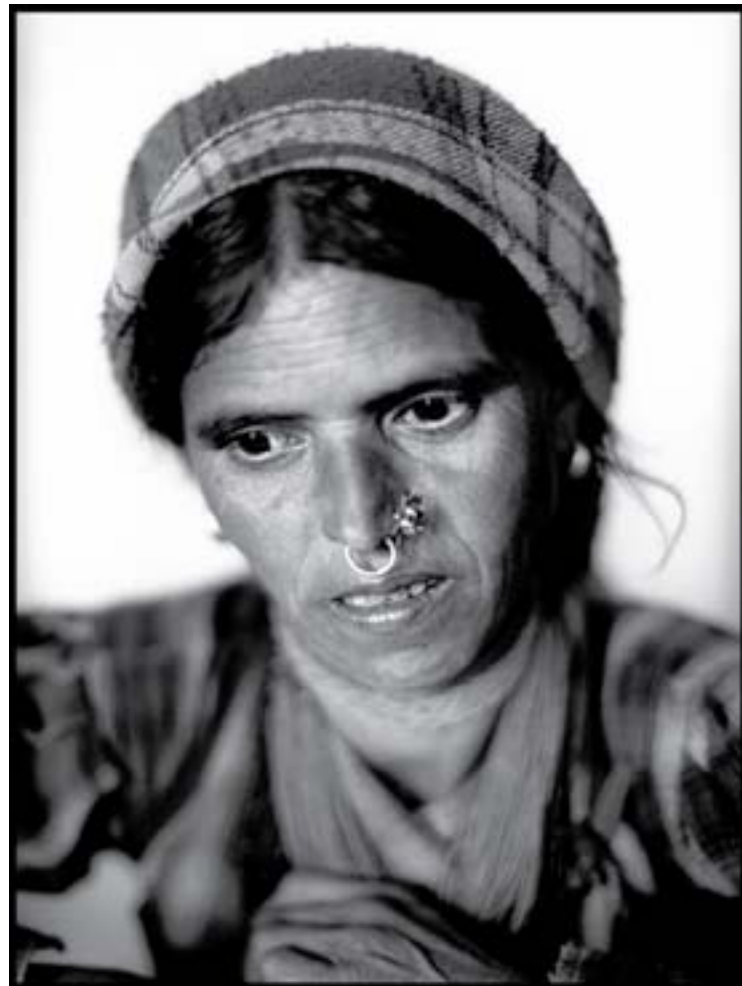
Overigens ben ik benieuwd naar het antwoord op de vraag of Marokkaanse christenen, boeddhisten, joden, hindoestanen, satanisten, atheïsten, voodoo-, Zeus- en Wodan-aanbidders wel voor gezinshereniging in aanmerking komen. Het was een vraag die niet gesteld werd door TNO-NIPON. Zoals veel interessante vragen zelden gesteld worden. Ik heb een paar vragen op een rijtje gezet, waarvan de antwoorden mij interesseren:

1. Is uw grootste angst vermoord te worden door een moslim of te sterven door een fatale glijpartij in de badkamer?
2. Loopt u een straatje om wanneer u een moslim tegenkomt? En twee moslims? Drie? Hoeveel moslims zijn er nodig voor u wel een straatje omloopt?
3. Wist u dat de God waar de moslims in geloven dezelfde is als waar de christenen en de joden in geloven en dat de kernwaarden van deze godsdiensten identiek zijn? En wist u dat deze godsdiensten ook alle nare eigenschappen delen en dat fanatieke aanhangers bereid zijn over lijken te gaan voor dezelfde eeuwenoude teksten? Dat ze zich beter voelen dan mensen die niet in hun god geloven?
4. Wanneer u als een moslim geboren was, maar verder dezelfde persoon zou zijn, zou u dan hetzelfde denken over moslims?
5. Wanneer het een belastingvoordeel op zou leveren, zou u zich dan bekeren tot de islam? En wanneer de oplossing van het fileprobleem daar nog bij komt? En zou daarbovenop het feit dat moslims met steun van hun god minder CO2 afscheiden voor u het laatste zetje tot bekering kunnen zijn?

Tijdens een optreden dat ik dit weekend deed, heb ik het eerste onderzoek dunnetjes overgedaan en aangevuld met mijn vragen.

Op de eerste vijf punten scoorde mijn publiek onder het gemiddelde, maar minder ver dan ik dacht. 100% van de aanwezigen was tegen de doodstraf. Maar de angst voor de islam zit blijkbaar diep. Hoe diep daar probeerde ik achter te komen met mijn serie vragen. Bij vraag 1 bleek dat 100% van de aanwezigen het risico van een dodelijk val in de badkamer reëler achtte, dan het risico vermoord te worden door een moslim. Niemand liep een straatje om bij één, twee of drie moslims. Sterker nog, iedereen verkondigde het dappere standpunt dat men nooit zou omlopen hoeveel moslims er ook van de andere kant zouden komen. Op vraag 4 meende 100% van de mensen geen antwoord te kunnen geven, omdat ze nog nooit als moslim geboren waren. Tot slot was voor 100% van de aanwezigen geen van de drie opties een reden om zich te bekeren tot de islam.

Ik kan wel in het wilde weg wat conclusies trekken voor wat ze waard zijn. Ik heb besloten dat aan u, de lezer, over te laten. U bent ten slotte oud en wijs genoeg.

Corbino verbleef in maart van dit jaar in het district Kalikot, in het westen van Nepal, waar elf jaar lang een burgeroorlog heeft gewoed. AZG probeert de mensen en daarmee de menselijkheid te ondersteunen middels een kleine kliniek, de enige plek in verre omtrek waar überhaupt gezondheidszorg wordt geboden. Het is daar maar al te duidelijk dat het de vrouwen zijn die de lasten van het 'normale' en het 'abnormale' leven moeten torsen. www.artsenzondergrenzen.nl/vrouweninnood
www.corbino.nl

Foto's Corbino

Samenstelling: Frank Slijper

Zuid-Afrikaanse havenarbeiders weigeren wapens voor Mugabe te lossen

Na de verkiezingen in Zimbabwe veroorzaakte een scheepsvracht wapens en munitie die van China onderweg was naar Harare grote beroering. Tegenstanders van de autoritaire president Mugabe hadden in het parlement de meerderheid behaald en in de eerste ronde van de presidentsverkiezingen ging veteraan Morgan Tsvangirai aan kop. Met extra wapens voor zijn milities zou Mugabe een ultieme poging kunnen ondernemen om zijn machtspositie te behouden.

Het Chinese schip An Yue Jiang had onder meer zes containers met 77 ton wapens aan boord, waaronder drie miljoen stuks munitie voor AK-47 Kalashnikovs, 2.500 mortieren en 1.500 RPG granaten. De Zuid-Afrikaanse staatssecretaris van Defensie January Masilela, verantwoordelijk voor het wapenhandelbeleid, zag geen bezwaar tegen de doorvoer via zijn land. "Dit is een normale transactie tussen twee soevereine staten, waar wij niet tussen hoeven te komen", aldus Masilela, die al een doorvoervergunning had afgegeven.

Maar toen het schip midden april in Durban wilde aanleggen voor verder vervoer van de vracht over land naar Zimbabwe, weigerden havenarbeiders, gesteund door de grootste transportvakbond en de kerken, het schip te lossen. De International Transport Workers Federation in Londen riep collega's in Angola en Mozambique op het voorbeeld van de havenarbeiders in Durban te volgen, mocht het schip daar willen lossen. Ook de Zambiaanse president Levy Mwanawasa riep buurlanden op de vracht tegen te houden.

Ondertussen voerde het Southern African Litigation Centre een kort geding tegen de staat om de vracht tegen te houden. Net als in Europa staat het Zuid-Afrikaanse wapenexportbeleid geen wapenleveranties toe als daarbij de kans bestaat dat die "bijdragen aan interne repressie". Net als in Europa blijken die richtlijnen dus voor velerlei interpretatie vatbaar. De rechter erkende dat de vracht bij zou kunnen dragen aan de "onderdrukking van mensenrechten en fundamentele vrijheden", waarmee de dokwerkers zich ook juridisch gesteund wisten.

Het schip, in de pers inmiddels the ship of shame gedoopt, vertrok vervolgens richting Angola, maar verrassend genoeg gaf de regering daar geen toestemming de wapens uit te laden. Ondanks claims van Chinese autoriteiten dat het schip onverrichter zake met de wapens naar China is teruggevaren, lijkt de vracht toch gewoon Zimbabwe bereikt te hebben, zoals ook de regering in Harare zegt. Volgens de Schotse Sunday Herald heeft het Zuid-Afrikaans marineschip, de SAS Drakenberg, de An Yue Jiang op zee bijgetankt, waarna het via Kaap de Goede Hoop naar Ponto Negra in Congo-Brazzaville voer. Vandaar zouden de

wapens met een in het Verenigd Koninkrijk geregistreerd vliegtuig van Avient Aviation naar Harare zijn gevlogen.

De roep om een VN-wapenembargo, geleid door de Britse premier Gordon Brown, maakt weinig kans, juist vanwege een Chinees veto. Bovendien zien veel niet-westerse landen een wapenembargo als postkolonialisme. Wel bestaat er al jaren een Europees embargo tegen Zimbabwe en China is de laatste tien jaar de belangrijkste wapenleverancier van Zimbabwe geworden, juist vanwege westerse sancties. In 2006 kocht Harare zes gevechtsvliegtuigen en honderd militaire voertuigen, naar verluidt in ruil voor mijnbouwconcessies.

Philippe Naughton en Jane Macartney, "Dockers refuse to unload China arms shipment for Zimbabwe", The Times, 18 april 2008;

Bruce Falconer, "African Longshoremen Unite Against Zimbabwe-Bound Arms Shipment", Mother Jones Blog, 21 april 2008; Celia W. Dugger, "Angola Allows Chinese Ship to Dock, but Not Unload Arms for Zimbabwe", New York Times, 27 april 2008; Fred Bridgland, "Arms from China's 'ship of shame' reach Mugabe", Sunday Herald, 18 mei 2008

Wapenbeurzen Reed Elsevier eindelijk verkocht

Hoewel het Brits-Nederlandse Reed Elsevier's het vorig jaar al had beloofd, bleef de daadwerkelijke verkoop van de wapenbeurzen die dochter Reed Exhibitions organiseerde, lange tijd ongewis. Na jarenlang protest van maatschappelijke organisaties, aangevoerd door onze collega's van de Britse Campaign Against Arms Trade, en kritische werknemers van het bedrijf, in het bijzonder de redactie van het medisch-wetenschappelijke tijdschrift The Lancet, was de uitgever gevoelig gebleken voor de aanzwellende kritiek. Een jaar na de aankondiging was het eind mei dan eindelijk zover. Clarion Events heet de nieuwe baas van de wapenbeurzen DSEi (eens per twee jaar in Londen en een van 's werelds grootste beurzen), ITEC (ooit in Nederland, tegenwoordig rondzwerfend door Europa) en LAAD (de grootste wapenshow van Zuid-Amerika). Naast een hoofdkantoor in Londen heeft Clarion ook een vestiging in Maarsen. Clarion is sinds februari eigendom van Veronis Suhler Stevenson, een Amerikaanse investeringsmaatschappij.

Katie Allen, "Reed Elsevier sells defence exhibitions", Guardian, 29 mei 2008

Kalitta Air vervoert wapens via Schiphol

Eind mei crashte een toestel van de Amerikaanse luchtvaartmaatschappij Kalitta Air op het Brusselse vliegveld Zaventem en brak in tweeën. De Telegraaf weet over de maatschappij te melden dat deze vaker pech heeft. In augustus 2006 kreeg een Boeing 747 bij de start een klapband, een jaar eerder moest het ook al eens een noodstop maken en bleek één van de motoren beschadigd. Minstens zo interessant is dat Kalitta vrijwel dagelijks via Schiphol vliegt en daarbij vaak wapens en munitie voor de Amerikaanse troepen in de Golf aan boord heeft. Volgens niet nader genoemde insiders zouden vrachtbrieven van dergelijke vluchten vaak erg ondoorzichtig zijn.

Arnold Burlage, "Kalitta Air ging eerder in de fout op Schiphol", Telegraaf, 26 mei 2008;

Arnold Burlage, "Kalitta Air vaak vol wapentuig", Telegraaf, 27 mei 2008

Joint Strike Fighter De race is nog niet gelopen

17 april 2008 Den Haag: protest tegen aanwezigheid JSF-wapenhandelaar in Tweede Kamer. Foto Boyd Noorda/sociamedia

*Stoppen scheelt 6 miljard
Tien keer NEE!
Bodemloze put
Keuze militair niet logisch
De kernwapentaak*

Dit dossier is een coproductie van de Campagne tegen Wapenhandel en VD AMOK

Stoppen met de JSF scheelt 6 miljard euro en wat moeten we er eigenlijk mee?

Hoeveel financiële schade wordt er geleden als we nu stoppen met het JSF project? Is het een half miljard of een miljard euro? Je kunt ook een andere vraag stellen, namelijk: waar zijn we mee bezig als we doorgaan met de JSF? De aanschaf van 85 toestellen à 70 miljoen per stuk gaat 6 miljard euro kosten. Plus nog 9 miljard exploitatiekosten. Wellicht is het dus zinvol, om eens de vraag te stellen, waarom we er nu al voor een miljard of een half miljard inzitten. Noch kabinet, noch parlement heeft zich daar tot nu toe mee beziggehouden. Het gaat alleen maar over geld, terwijl de vraag zou moeten zijn: is dit het toestel wat we willen? Waarom wil de luchtmacht een heel duur gevechtsvliegtuig? Een belangrijke kostenpost bij de JSF is zijn zeer geavanceerde stealth, het vermogen om onzichtbaar te zijn voor radar. De JSF beschikt over de allernieuwste stealthsnuffjes. Maar ook de radartechnologie-ontwikkeling staat niet stil, en verwacht wordt dat rond 2015 als de JSF in gebruik zou moeten worden genomen de radartechnologie de stealth-technologie grotendeels heeft ingehaald. Het dure voordeel van de JSF vervalt dus op het moment van ingebruikname. Bovendien: hang een bom onder je vliegtuig en je stealth werkt niet meer. Ondertussen heeft de wapenindustrie aan zijn eigen technologiewedloop goed verdiend.

Een veelgehoord argument voor de aanschaf van nieuwe gevechtsvliegtuigen is dat ze grondtroepen op missie moeten beschermen. Als onze jongens en meisjes op patrouille onder vuur komen te liggen moeten we ze de beste bescherming kunnen bieden, is de redenering. Als we even afzien van de vraag hoe zinvol en verantwoord het is om jongens en meisjes hun leven te laten wagen in Uruzgan, zijn hier twee argumenten tegenin te brengen. Ten eerste is de grootste bedreiging in de moderne, zeer asymmetrische oorlogvoering het IED (*improvised explosive device*), zeg maar de zelfgeknutselde berm bom. Daar helpt geen gevechtsvliegtuig tegen. En ten tweede wordt het schietende vliegtuig binnen afzienbare tijd overbodig gemaakt door hetUCAV, de Unmanned Combat

Aerial Vehicle, het onbemande gevechtsvliegtuig. Nu al worden onbemande, met raketten bewapende vliegtuigjes ingezet in Irak, Afghanistan en Gaza. Erg fijn is de komst van deUCAV's niet, want de drempel om ze in te zetten en er daadwerkelijk mee te schieten is lager dan bij bemande gevechtsvliegtuigen. Maar vanuit militair oogpunt hebben onbemande vliegtuigen onmiskenbaar het voordeel dat eigen personeel veel minder risico loopt.

Militaire sprong voorwaarts

Gevechtsvliegtuigen zoals de JSF zijn niet bedoeld voor vredesmissies en kleinschalige operaties. Ze zijn bedoeld voor grootschalige aanvalsoorlogen over grote afstand. Het lijkt erop, dat Nederland daar aan deel wil gaan nemen. Daarop wijst ook de discussie om voor de F-16 en diens opvolger zogenaamde *stand-off* wapens aan te schaffen, zoals de JASSM en de JSOW raketten. De aanschaf van zulke wapens is een grote militaire sprong voorwaarts richting aanval op een zwaarbewapende vijand. Je hebt het dan niet meer over een oorlog tegen terrorisme en zeker niet over een vredesmissie, je hebt het dan over oorlogsplannen richting China of Iran.

Het grootste verwijt dat we regering en parlement maken met betrekking tot de JSF is dat er nog nooit een fatsoenlijk debat is gevoerd over de vraag, of we als Nederland ons defensiegeld moeten steken in een aankoop voor zo'n soort oorlog.

Toch blijft vooral het geld Den Haag bezighouden. Inmiddels is duidelijk dat de Nederlandse defensie-industrie geen zin heeft om het door de regering voorgeschoten inkoopgeld voor de ontwikkelingsfase van de JSF terug te betalen. Terwijl het volgens eigen zeggen goed verdient aan de JSF en dat geld dus best zou kunnen ophoesten. Daarover kunnen we nog wat politiek kabaal verwachten, als de dames Eijssink en Hamer van de PvdA tenminste blijven vasthouden aan hun principiële standpunt dat het de belastingbetaler niets extra's mag kosten.

Verknochtheid aan miskoop

Volgens het luchtvaarttijdschrift *Aviation Week* "remain (the Netherlands) steadfastly locked into its JSF plan". Maar daarvoor is geen dwingende politieke of economische noodzaak. Noorwegen en Denemarken, ook partners in het JSF-project, houden alle opties nog open, inclusief upgradings van de F-16's, die volgens Van Middelkoop "tot op de draad versleten" zijn. Zou de Noorse regering dat niet weten, of zou de luchtmachtlobby van Noorwegen gewoon minder invloed hebben? Of is het probleem misschien, dat je onder Eurofighters, Rafale's en Gripen's minder makkelijk de eerder genoemde *stand-off* wapens kunt hangen? Als dat doorslaggevend zou zijn, waarom schrijft Eijssink dan in haar PvdA-defensienota dat "Hiertegen (tegen *stand-off* wapens, red.) dezelfde bezwaren aan te voeren zijn als tegen (...) kruisvluchtwapens" namelijk dat: "het niet is aannemelijk dat ons land in dergelijke conflicten het spits afbijt en met zijn beperkte aantal kruisvluchtwapens als eerste aan zet is"?

De verknochtheid van de regering aan wat de miskoop van de eeuw gaat worden, blijft raadselachtig. De positie van de PvdA blijft dubbelzinnig. Wij blijven hopen dat het gezond verstand en de goede analyse van vooral de twee PvdA-dames, uiteindelijk worden omgezet in een consequent standpunt. Kom op dames, we stemmen al jaren op vrouwen voor een minder macho beleid, laat nu eens zien dat het verschil maakt!

Korte geschiedenis aanschaf JSF

Plan voortgang aanschaf JSF

1996 Lockheed Martin en Boeing krijgen van de Amerikaanse overheid opdracht voor ontwerp van een *multi-role* (voor verschillende taken: verkenning, bombarderen, luchtgevecht) en *multi-service* (zowel voor luchtmacht als marine) gevechtsvliegtuig. Contractwaarde 600 miljoen dollar, al snel verhoogd tot 750 miljoen dollar.

De Nederlandse luchtmacht vond de JSF meteen de enige serieuze kandidaat ter vervanging van de F-16. Redenen: de *low visibility* (stealth), de veelzijdigheid van het toestel, de grote aantallen waarin hij zou worden aangeschaft door de bondgenoten en de betaalbaarheid. Er werd gesproken over 50 à 60 miljoen gulden (ruwweg 25 miljoen euro) per stuk.

1997 Regering betaalt 200 miljoen gulden aan het Nederlandse bedrijfsleven om zich te kunnen positioneren binnen het JSF project.

1998 Staatssecretaris Gmelich Meijling beweert dat de JSF 4000 hoogwaardige banen in de Nederlandse industrie zal opleveren als Nederland 150 JSF toestellen aanschaf voor 10 miljard gulden.

2001 Lockheed Martin sleept de JSF-order binnen ten koste van Boeing. "De grootste wapenorder van de 21e eeuw", juichte de wapenfabrikant. Lockheed Martin beweert 6000 JSF 's te gaan bouwen.

2002 Tweede Kamer stemt in met deelname aan de ontwikkeling van de JSF, vooral dankzij de steun van de LPF. Twee maanden daarvoor was de stemming nog blijven steken op 74/74 [er waren twee kamerleden afwezig] door oppositie van de SP, GroenLinks, D66 en de PvdA. De industrie moet meebetalen om mee te doen aan de ontwikkeling, maar de overheid schiet de 800 miljoen dollar er-treegeld voor.

2006 Demissionair kabinet Balkenende-3 zet een handtekening onder het Memorandum of Understanding (MOU) van de PSFD-fase, dit betekent de productie, de instandhouding en de doorontwikkeling van de JSF. Hiermee stelde het kabinet de volgende regering voor een voldongen feit. Kosten vooralsnog 'maximaal' 359 miljoen euro.

2007 Minister van defensie Van Middelkoop kondigt aanschaf aan van nieuwe lucht-grondbewapening voor de F16, die nadrukkelijk ook geschikt moet zijn voor de JSF.

In een Rekenkamerrapport wordt vastgesteld dat de uiteindelijke kosten onmogelijk vast te stellen zijn.

2008 Opdracht tot verwerving eerste testtoestel.

1 juli	Peildatum herijking business case
1 augustus	Uiterste beroepstermijn tegen vaststelling afdrachtpercentage industrie
Medio september	(Eventueel) Aanvragen arbitrage indien conflict bestaat over afdrachtpercentage
Najaar	Informeren Tweede Kamer over Endlife Update F-16
Najaar	Voltooien actualisatie kandidatenevaluatie en informeren Tweede Kamer
November	Opdracht tot verwerving tweede testtoestel
Medio november	(Eventueel) Uitspraak arbitrage over afdrachtpercentage
2009	
Begin 2009	Kabinetsbesluit ondertekening contract JSF-testtoestellen voorgelegd aan Tweede Kamer
Februari	Ondertekening contract eerste JSF-testtoestel
1 april	Jaarrapportage project Vervanging F-16
2010	
Februari	Ondertekening contract tweede JSF-testtoestel
Na kabinetsbesluit	Opdracht verwerving eerste twee JSF-productietoestellen
1 april	Jaarrapportage project Vervanging F-16 naar Tweede Kamer
2011	
Februari	Opdracht tot verwerving vier JSF-productietoestellen
1 april	Jaarrapportage project Vervanging F-16
Medio 2011	Levering eerste JSF-testtoestel, aanvang (opleiding vliegers voor) IOT&E

De B-61 kernbom (g)een taak voor de JSF (F16 op de achtergrond)

Tien keer nee tegen de aanschaf van de JSF

1. De JSF is bedoeld voor aanvalsoorlogen

De JSF is een gevechtsvliegtuig en bommenwerper, bedoeld voor aanvalsoorlogen ver buiten de landsgrenzen. De inzet van F-16's in Uruzgan geeft een beeld van het mogelijke gebruik van de JSF door de luchtmacht. Sinds het voorjaar van 2006 tot het voorjaar van 2008 wierpen F-16's 185 maal bommen af. Hoeveel Afghaanse doden daardoor vielen is onbekend, dat wordt niet eens bijgehouden. Volgens Defensie zijn er door Nederlands militair optreden in Afghanistan ongeveer 75 burgerdoden gevallen. Mannen, vrouwen en kinderen die de pech hadden op de verkeerde tijd op de verkeerde plaats te zijn. Hoe dat moet bijdragen aan vrede en wederopbouw is een raadsel.

2. De JSF heeft een kernwapentaak

Op vliegbasis Volkel bevinden zich nog steeds Amerikaanse kernwapens. Als de Amerikanen daartoe besluiten kunnen deze door Nederlandse F-16's worden afgeworpen boven vijandelijk gebied. In antwoord op Kamervragen heeft de Nederlandse regering in 2002 laten weten dat de JSF bij aanschaf de kerntaak van de F-16 overneemt. Met de aanschaf van een *nuclear capable* JSF neemt Nederland opnieuw deel aan een strategisch concept dat is gebaseerd op massavernietigingswapens. Het is onbekend of er meerkosten verbonden zijn aan de nucleaire JSF-versie.

3. De JSF gaat ten koste van investeringen in vrede en veiligheid

Voor bijdragen aan internationale vrede en veiligheid kan met een klein deel van het miljardenbudget van de JSF veel worden bereikt op het gebied van economische, juridische en sociale ontwikkeling in fragiele staten. Daarmee zijn vrede en veiligheid veel meer gebaat.

4. De JSF is een financieel drama

Elk jaar blijkt de JSF duurder geworden, terwijl er nog geen toestel verkocht is: we zitten nog in de ontwikkelings- en testfase. In een laatste berekening komt de Algemene Rekenkamer tot een verwachte totale kostenpost van 14,6 miljard euro voor 85 toestellen.¹ Dat is ruim drie keer meer dan bij de eerste kostenraming werd voorgespiegeld. Oorspronkelijk werd uitgegaan van een verwachte verkoop van 6000 toestellen. Inmiddels wijst alles erop dat de industrie de handen mag dichtknijpen als de teller op 3000 toestellen uitkomt. Als er minder toestellen worden verkocht, leidt dat tot een hogere prijs per toestel. Cruciaal daarbij zijn de plannen van het Pentagon, omdat die al snel goed zijn voor driekwart van de totale bestelling. De Amerikaanse orderverwachtingen zijn de afgelopen jaren al flink naar beneden bijgesteld en de verwachting is dat daar nog wel eens de helft van af kan gaan. Dat zou leiden tot een spiraal van stijgende prijzen en daardoor verder dalende bestellingen.

5. Over de JSF wordt niet democratisch besloten

Hoewel er nu al geld wordt geïnvesteerd in de aanschaf van de JSF, is er nog geen politiek besluit over genomen. Een discussie over nut en noodzaak van nieuwe gevechtsvliegtuigen hoeft volgens de regering pas gevoerd te worden als de bestelling geplaatst wordt. Ondertussen zit Nederland al tot zijn nek in de ontwikkelingsfase en wordt het sluipenderwijs steeds moeilijker gemaakt om nee te zeggen. Dit is een bewuste strategie om de beslissing vooruit te schuiven tot deze door de gecreëerde omstandigheden onvermijdelijk blijkt. Zo is niemand verantwoordelijk voor wat straks een miljarden-debacle zal blijken. In de afgelopen jaren bleek uit opiniepeilingen steeds dat de meeste Nederlanders grote bedenkingen hebben bij de JSF. Voor investeringen in onderwijs en zorg

bestaat in brede kring veel meer steun.

6. De JSF is een megasubsidiepot voor de Nederlandse militaire industrie

Met steun van de luchtmachttop en de Nederlandse defensie-industrie, en onder zware Amerikaanse diplomatieke druk, is de JSF steeds als de onvermijdelijke opvolger van de F-16 gepresenteerd.² Fabrikant Lockheed Martin beloofde in 2002 vele miljarden aan orders voor de Nederlandse industrie mits de regering 800 miljoen dollar – toen 854 miljoen euro – entreegeld zou neerleggen voor deelname aan het JSF project. De Nederlandse industrie – met name Stork en Philips – sprak van 12 miljard euro aan opdrachten. De vakbeweging liet zich verleiden met een voorspelling van duizenden banen. Terwijl het Centraal Planbureau heeft becijferd dat de netto werkgelegenheidseffecten, vooral door verdringing van ander werk in de technische sector, nihil zal zijn.³ Deze zomer moeten afspraken gemaakt worden met de industrie over de terugbetaling van een deel van het JSF-entreegeld aan de staat. Nu al blijkt dat dit problemen gaat opleveren, omdat het bedrijfsleven niet bereid is het gat in de *business case*, op basis waarvan de industrie zich aan de JSF heeft geëngaat, te dichten. Ook zijn vijf bedrijven niet bereid om mee te doen aan de terugbetaling.

7. De JSF krijgt onbemande concurrentie

Al in 2002 was duidelijk dat de JSF op het terrein van verkenningstaken concurrentie kreeg van onbemande tegenhangers, de UCAV's of Unmanned Combat Aerial Vehicles. Israël en de VS hebben de laatste jaren veel ervaring opgedaan met kleinere typen robotvliegtuigen bewapend met raketten. Met minder kans op slachtoffers onder eigen troepen ligt het voor de hand dat onbemande varianten steeds vaker een voor de hand liggend alternatief zullen zijn.

8. Deelname aan de JSF ondermijnt het wapenexportbeleid

Om zoveel mogelijk toestellen te verkopen wordt een heel scala aan marketingmiddelen ingezet en het wapenexportbeleid zo nodig opgerekt. Immers, hoe meer verkochte toestellen, hoe lager de stuksprijs voor de producerende landen. De JSF zal dan ook verkocht worden aan landen die hun leger inzetten tegen de eigen bevolking of om conflicten met buurlanden te beslechten. Ook wat dit betreft is de F-16 illustratief. Sinds eind jaren zeventig is die verkocht aan landen als Indonesië, Taiwan, Turkije, Egypte, Israël en Pakistan. Allemaal staten die licht ontvlambare relaties met tenminste één van hun burens hebben. Van Turkije en Indonesië is bekend dat zij daadwerkelijk F-16's hebben ingezet tegen de burgerbevolking van hun land. Voor Israël en Pakistan geldt bovendien dat F-16's deel uitmaken van hun nucleaire strijdmacht.

In 2002 is een overeenkomst gesloten met de Amerikanen waarin staat dat op basis van gelijkwaardigheid exporten naar zogenaamde derde landen onderling zullen worden afgestemd. Maar in datzelfde jaar heeft de regering al erkend dat het feitelijk geen stem heeft in de Amerikaanse besluitvorming over acceptabele nieuwe klanten.

9. Dure euro prijst Nederlandse bedrijven uit de markt

Toen in 2002 berekend werd hoeveel orders Nederlandse bedrijven mogelijk zouden binnenhalen voor de JSF was de dollar nog meer waard dan een euro. Vijf jaar later is de dollar enorm in waarde gedaald. Aangezien analisten verwachten dat de dollar de komende jaren nog verder terrein zal verliezen, zal dit betekenen dat de positie van de Nederlandse industrie bijzonder slecht is vanwege de relatief dure euro: Amerikaanse bedrijven

hebben een duidelijk concurrentievoordeel. Door de betaling vanaf 2002 van het entreegeld voor deelname aan de JSF in relatief dure 'termijndollars' heeft die gedaalde dollarkoers aan de andere kant kostenverhogend gewekt.

10. Aanschaf gevechtsvliegtuigen impuls voor tweedehands markt

De aankoop van nieuwe wapens leidt vrijwel onvermijdelijk tot de verkoop van de oude wapens op de tweedehands wapenmarkt. Nu al is de uitverkoop van Nederlandse F-16's naar landen als Jordanië en Chili begonnen. De komende jaren zullen er nog vele tientallen in de etalage komen te staan. De aankoop van Nederlandse F-16's heeft op zijn beurt weer tot gevolg dat nog oudere toestellen op de derdehands markt terechtkomen. Jordanië probeert bijvoorbeeld overtollig geraakte gevechtsvliegtuigen te slijten aan Kenia. Dit leidt tot een verdere verspreiding van allerlei militair materieel naar arme en instabiele regio's.

1) 5,5 miljard euro aanschaf plus 9,1 miljard exploitatie (prijsspeil 2005). Algemene Rekenkamer, "Monitoring verwerving Joint Strike Fighter", 4 december 2007.

2) Zie voor een uitgebreide reconstructie daarvan Steven Derix en Joost Oranje, "Toys for Boys", NRC Handelsblad, 19 januari 2002.

3) Martin Koning en Bert Minne, "Participeren in de ontwikkeling van de Joint Strike Fighter", CPB oktober 2001

Bodemloze put Dieper het drijfzand in

Velen hadden het in 2002 al voorspeld en zes jaar later krijgen ze waarschijnlijk gelijk. De rekensom waarmee het laatste kabinet Kok indertijd het parlement probeerde te overtuigen van het idee dat deelname aan de Joint Strike Fighter de belastingbetaler geen cent hoefde te kosten is aan alle kanten achterhaald door de actualiteit. Het 'gat in de business case' loopt nu zover op dat deelname verliesgevend wordt. En dus probeert het bedrijfsleven onder de afspraken uit te komen. Deze zomer moeten overheid en luchtvaartindustrie tot een vergelijk zien te geraken.

Centraal in het regeringsbesluit van februari 2002 om deel te gaan nemen aan de ontwikkeling van de JSF, stond de befaamde *business case*, een rekenmodel op basis waarvan kosten en baten van vroege deelname aan het JSF project met elkaar vergeleken werden. Tegenover de 800 miljoen dollar entreegeld stonden toekomstige baten, zoals korting op de aanschafprijs en royalty's uit verkopen aan niet-partnerlanden. Het gat tussen inkomsten en uitgaven, in 2002 begroot op 191 miljoen euro, zou door de industrie moeten worden bijgepast in de vorm van de afdracht van een percentage van hun JSF-omzet aan de schatkist. Provisoirisch werd dat, op basis van de gegevens in 2002, vastgesteld op 3,5 procent.

Maar omdat een aantal factoren in die business case – bijvoorbeeld de dollarkoers en de verwachte verkoop van JSF-toestellen – variabel zijn, want afhankelijk van lopende ontwikkelingen, werd afgesproken op 1 juli 2008 de dan geldende stand van zaken te bekijken. Op basis daarvan zou de overheid definitief het afdrachtpercentage voor het bedrijfsleven vaststellen. 'For better and for worse' (in goede en slechte tijden), noemde Paars-2 dat.

Halve dollar

De juridisch bindende 'JSF Medefinancieringsovereenkomst' verplichtte 44 bedrijven – inmiddels opgelopen tot 83 – ertoe zich hier ook aan te houden. Waterdicht, zo hield toenmalig minister van economische zaken Annemarie Jorritsma critici voor. Samen met partijgenoot Gmelich Meijling (toen staatssecretaris van defensie) betoonde Jorritsma zich een vurig pleitbezorger van het JSF-avontuur.

Zes jaar later hebben de variabelen in de business case heel andere waarden gekregen en lijkt de industrie zichzelf de strop om de nek getrokken te hebben. Want ging men in 2002 nog uit van een dollar die 1,15 euro kostte, inmiddels is die bijna in waarde gehalveerd. Volgens berekeningen van economische zaken zou, onder verder gelijkblijvende omstandigheden, een dollar met een waarde van 60 eurocent leiden tot een afdrachtpercentage van bijna elf procent; een koers van 70 eurocent betekent acht procent afdracht. Dat betekent waarschijnlijk verliesgevend meedoen. En dan is dus nog niet gerekend met tegenvallende totaalverkopen, of een kleinere Nederlandse bestelling, die dat percentage verder verhogt.

Niet geheel verwonderlijk dus dat de industrie, nu het richting juli 2008 loopt, aan alle kanten probeert onder de overeenkomst uit te komen. Daarbij is men vindingrijk. Volgens niet nader gepresenteerde berekeningen van de kant van het bedrijfsleven zou hun participatie in de JSF zoveel inkomsten voor de staatskas opleveren dat van terugbetalen helemaal geen sprake hoeft te zijn. Volgens Simon Brongeeft van DutchAero, het voormalige Philips Aerospace, is zelfs bij een afdrachtpercentage van nul de staat nog altijd winnaar. Om die reden pleit het NIFARP, de paraplu waaronder JSF-deel-

nemers zich hebben verenigd, ervoor "in goede harmonie tot overeenstemming" te komen over nieuwe voorwaarden rondom de financiering van de business case. Kortom, de 'keiharde' afspraken openbreken.

Leuk geprobeerd, zou je kunnen zeggen, maar de werkelijkheid is beslist anders. Feit is namelijk dat de bedrijven minder orders hebben ontvangen dan in 2002 was voorzien. Het gros daarvan komt terecht bij Stork. Met creatief boekhouden wordt dit nu wat aangedikt, maar veel van de grote orders waar nu mee geschermd wordt zijn voorlopige orders, afhankelijk van de definitieve Nederlandse aankoop van de JSF en van de uiteindelijke hoeveelheid toestellen die op de internationale markt verkocht zullen worden. Bovendien ziet het bedrijfsleven zich uit de markt geprijsd door een veel te dure euro, die Amerikaanse concurrenten veel aantrekkelijker maakt. Om die reden verplaatst Stork nu een belangrijk deel van de productie naar Turkije. Niks dus Nederlandse werkgelegenheid, waar het in 2002 zogenaamd allemaal om was te doen.

Woensdrecht Valley

Werkgelegenheid wordt ook nu weer als motief gebruikt voor de lobby voor een Europees onderhoudscentrum voor de JSF op of bij de vliegbasis Woensdrecht. De Brabantse VVD-gedeputeerde Onno Hoes sprak zelf over 10.000 banen voor het Maintenance Valley-project, waar dat onderhoudscentrum de motor voor moet worden. Later moest hij hierop terugkomen en toegeven dat het misschien wel eens helemaal geen nieuwe arbeidsplaatsen op zou leveren.

De ontwikkeling van het concept gaat ondertussen gestaag door. Er is zelfs al eens door een delegatie van overheden

protest bij aandeelhoudersvergadering Stork in het Okura Hotel in Amsterdam, 15 maart 2002. Foto Frans van der Pol

en onderwijsinstellingen uit Noord-Brabant en Zeeland een werkbezoek aan Lockheed Martin in de Verenigde Staten gebracht.

Maar het is allerminst zeker dat er een Europese onderhoudscentrum voor de JSF komt en zo ja, of dat dan naar Nederland zal komen. Er zijn wel contacten in die richting met Italië en Noorwegen, maar andere landen lijken een stuk minder happig.

De al eerder genoemde manager van DutchAero ziet ook een andere reden om aan het contract met de overheid te morrelen. Heette de industrie – maar de luchtmacht uiteraard niet minder – eerst juist de belangrijkste belanghebbende te zijn bij de JSF-deelname, nu jammert Brongeeest dat de industrie juist slachtoffer is van een hardvochtige overheid: “Je kunt dan zeggen: contract is contract, maar destijds stonden de bedrijven met hun rug tegen de muur,” zo tekende de Volkskrant uit zijn mond op.

DutchAero, dat samen met Stork één van de twee grootste belanghebbenden bij JSF deelname is, heeft ook andere zorgen. Dit bedrijf is betrokken bij de ontwikkeling van de zogenaamde alternatieve, tweede JSF motor die door General Electric en Rolls-Royce gemaakt wordt. Het idee daarvan was ooit, dat dit duurste onderdeel van het vliegtuig gebaat zou zijn met concurrentie binnen het project. Maar al snel vond het Pentagon dat het wegbezuinigen ervan mooi opwoog tegen de gestegen ontwikkelingskosten van het hele programma. Tot nu toe is dat steeds door het Amerikaanse parlement, en onder druk van de Britten – vanwege Rolls-Royce – tegengehouden. Of dat zo zal blijven, is uiteraard de vraag, waarmee dus ook de betrokkenheid van DutchAero op de helling staat.

Vijf bedrijven die JSF orders hebben gekregen, willen zich overigens onder geen beding binden aan de overeenkomst met de staat. Ze zeggen geheel op

eigen kracht opdrachten binnen te hebben gehaald en daarom geen reden te zien de overheid mee te laten delen in hun omzet. De overheid kan ze daar ook niet toe verplichten. Wie niet getekend heeft, kan hooguit met zachte dwang bewogen worden.

De conclusie is daarom dat de industriële kant van de JSF-deelname vooral is gebouwd rondom één bedrijf: Stork. Deels uit schuldgevoel voor het faillissement eind jaren negentig van Fokker, maar niet minder omwille van de Luchtmacht, die koste wat kost de JSF wil, heeft Nederland zich vergaand in de JSF verstrikt. Eén van de gevolgen daarvan is dat de business case inmiddels zo lek als een mandje is. De komende maanden zullen overheid en industrie daarom uitgebreid via de pers gaan ruziën over wie de gepeperde rekening daarvoor mag gaan betalen.

Frank Slijper

Keuze voor JSF militair niet erg logisch

De Joint Strike Fighter (JSF of F-35) moet de komende tientallen jaren de belichaming worden van de Air Power van de Nederlandse krijgsmacht. Air Power is een lastig te vertalen militaire term, letterlijk Lucht-Macht, het vermogen om via het luchtruim macht te ontplooiën. Vanouds hebben militairen altijd het tactische belang ingezien van de hogere positie (heuvels, bergkammen, passen) om een tactisch voordeel te bereiken met vuursystemen als geweren en kanonnen. Het overzicht is beter van boven, de werking van de zwaartekracht is in je voordeel en de vijand moet bergop om je te grazen te nemen. Vanaf ongeveer de Eerste Wereldoorlog kan de mens zelf zich met vliegtuigen bewegen in de militaire derde dimensie en is niet meer afhankelijk van geologische omstandigheden om zijn lading projectielen, bommen of raketten boven de vijand af te werpen.

De luchtmacht is bovendien in staat om ver in het vijandelijk gebied door te dringen en daar strategische aanvallen te doen op het militair-industriële potentieel van de tegenstander. Uiteraard laat deze zich niet onbetuigd en organiseert zijn eigen luchtmacht en luchtverdediging om de toegang tot zijn luchtruim te verhinderen.

Terwijl de luchtmacht van de NAVO in de Koude Oorlog in veel opzichten een eigen front was, opgezet om het luchtoverwicht op het Warschaupact te bevechten en strategische bombardementen vooral met kernwapens uit te kunnen voeren, krijgt dit wapen in de strategie van het Westen na 1989 een veel dominantere rol. In de Golfoorlog van 1991

en de Kosovo-oorlog van 1999 wordt de luchtmacht ingezet als dwangmiddel om een onwillige regionale tegenstander op de knieën te krijgen, eigenlijk een moderne variant van de 19e-eeuwse kanon-nerbootpolitiek, en net als deze bedoeld om geopolitieke belangen te dienen – het veiligstellen van de controle over grondstoffen, het uitbreiden van de vrije markt, het voorkomen van onbeheerste vluchtingenstromen.

Naarmate het Westen zich meer militair engageert in het Midden-Oosten en Centraal-Azië (Afghanistan vanaf 2001, Irak vanaf 2003) valt de luchtmacht terug in zijn ondersteunende rol voor grondtroepen. Zij wordt steeds meer het belangrijkste middel voor vuursteun, een rol die vroeger door kanonnen en tanks werd gespeeld. In een interessante reeks essays van het instituut Clingendael met het thema Air Power wordt verder gesproken over een nieuwe variant van voorwaartse verdediging (de oude NAVO-strategie in de Duitse laagvlakte tegen de Russen) “om te vermijden dat terroristen in Europa hun actie kunnen uitvoeren.” Je kunt zo’n visie naïef of absurd noemen, maar het is wel de achtergrond, waartegen de Nederlandse politiek-militaire elite zijn beslissing over de JSF neemt.

Oorlog van de vierde generatie

Behoudens een vlucht naar voren (bijvoorbeeld een aanval op Iran) of een nieuwe grote systeemconfrontatie (China of Rusland) zal het hiervoor geschetste beeld de komende jaren geldig blijven. De eerste vraag bij de aanschaf van een wapen als

de JSF zou dan ook moeten zijn: in welke oorlog moet zo’n vliegtuig vliegen? Zoals uit het voorgaande blijkt, moeten er twee gevallen onderscheiden worden:

Ten eerste een oorlog tegen een regionale macht of supermacht (voor het gemak opnieuw Iran of China) waarvan de militaire machinerie en de luchtverdediging nog intact is. Dit vergt een liefst korte, intensieve bliksemoorlog, de zogenaamde *first entry* (trap de deur in), hoog in het geweldsspectrum, *shock en awe*. Daarvoor zijn jachtbommenwerpers nodig die in elk geval over derde generatie stealth-eigenschappen beschikken om de vijandelijke radar te kunnen misleiden en het vermogen om ver in verdedigd vijandelijk gebied te kunnen penetreren. Over de eerste eigenschap beschikt de JSF, over de tweede aanzienlijk minder. Volgens het Amerikaanse luchtmachtblad *Aerospace America* hebben de F-22 Raptor (in de VS een duurdere concurrent van de JSF) en de F-35 JSF mogelijk “rond 2015 onvoldoende bereik om essentiële gronddoelen ver binnen het vijandelijk grondgebied herhaaldelijk en onder alle omstandigheden aan te vallen”.

Het tweede soort oorlog is de situatie waarin Nederland luchtmacht inzet, zoals in Afghanistan, een stabilisatie- of contraguerrilla operatie. Deze zogenaamde vierde generatie van oorlogsvoering wordt op de website *Antiwar.com* als volgt beschreven:

“Bij vierde generatie oorlogsvoering vermijdt de tegenstander de enorm kostbare escalatie van radar, elektronische tegenmaatregelen *stealth* en *contra-stealth* door te weigeren het spel mee te

spelen en wel vanwege een overtuigende reden: hij heeft geen cent te makken en heeft sowieso geen luchtmacht. Maar een bembom van 50 dollar of een voldoende gemotiveerde zelfmoordterrorist kan de explosieve lading net zo gemakkelijk afleveren als een F-22." In dit geval heb je heel weinig aan de stealtheigenschap van de JSF.

Predator en Hellfire

Even afgezien van de vraag in welke oorlog je wilt vechten (wat mij betreft geen van beide), het is raar dat de discussie in Nederland hier helemaal niet over gaat. Bovendien zijn er op wat langere termijn tegenwerkende tendensen die de keuze voor jachtbommenwerpers beïnvloeden. Ik noem er twee:

Sinds de Tweede Wereldoorlog is er sprake van een wedloop tussen offensieve bommenwerpers en defensieve radar-systemen. Er zijn experts die denken dat, vooral ook vanwege het financiële aspect, deze wedstrijd in de toekomst wel eens ten voordele van de defensieve systemen beslist zou kunnen worden. Hierbij wordt vaak gesproken over de nieuwe Russische luchtafweersystemen S-300 en S-400. Clingendael noemt de mogelijkheid dat "door de ontwikkeling van nieuwe radartechnieken de stealthtechnologie van de Amerikanen grotendeels teniet kan worden gedaan [...]" een "geloofwaardig scenario".

Verder is er sprake van een gestage opmars van de onbemande gevechtsvliegtuigen, UAV (Unmanned Aerial Vehicle) voor verkenningdoeleinden

en UCAV (Unmanned Combat Aerial Vehicle). De laatste zijn ook bewapend, een voorbeeld is de bekende Predator, die Hellfire raketten kan afvuren en veel wordt gebruikt in Afghanistan. Een opvolger, de Reaper, is afgelopen herfst in Afghanistan opgedoken. Het toestel kan 5000 pond explosieven meenemen, Hellfire raketten, lasergestuurde bommen, de uit Irak beruchte JDAM (joint direct attack munition), en met dag- en nachtcamera's door een wolkendek dringen.

UCAVs hebben voor- en nadelen. Voordelen zijn volgens het Center for Defence Information dat ze goedkoper zijn, langer boven een slagveld kunnen blijven hangen (de Reaper twaalf uur, veel langer dan een F-16 of een JSF), en dat er geen piloten verloren kunnen gaan. Nadelen zijn dat ze luchtverwicht vereisen en vaker crashen.

Ik zou daar nog aan toevoegen dat de aanwezigheid van een menselijke piloot een rem kan zijn op burgerslachtoffers. Er zijn toch een aantal gevallen bekend waarbij piloten op het allerlaatste moment bijvoorbeeld kinderen zagen rondlopen en hun raket niet afschoten. Het is maar de vraag of een game-operator aan de oostkust van de VS met een joystick dezelfde keus zou maken. Bovendien heeft de menselijke piloot meer driedimensionaal overzicht en een groter beeldvlak dan de operator.

Clingendael denkt dat het "onmogelijk" is dat onbemande vliegtuigen tot 2015, als de vervanging van de F-16 zijn beslag moet hebben gekregen, "alle" taken van het bemande jachtvliegtuig kunnen overnemen. Daar zou je dus uit

kunnen lezen dat vóór 2015 een groot deel van het nut van een JSF vervalst en daarna wellicht ook de rest. Eén van de nadelen van de UCAV, het vereiste luchtverwicht, speelt niet of nauwelijks bij het soort missies dat de Nederlandse luchtmacht gewoonlijk uitvoert, de stabilisatie- en vredesoperaties. En dat is ook het soort waarvoor één van de partners uit de regering Balkenende, de PvdA, een hele duidelijke voorkeur heeft. Het ethische argument voor een bemand toestel dat boven is genoemd, hoeft niet noodzakelijk in het voordeel van de JSF te spreken, het geldt namelijk voor alle bemande toestellen, alle redenen dus voor een open debat.

En toch drijft de feitelijke gang van zaken ons met ijzeren wetmatigheid in de richting van een keuze voor de JSF. Een militaire logica zit er niet in. Politiek verstand en de militaire ontwikkelingen rond radar en UCAV maken dat het voor de hand ligt om de keuze uit te stellen, totdat we meer duidelijkheid hebben gekregen. Maar dat gebeurt niet. Er moet sprake zijn van een ander belang dat de onweerstaanbare aantrekkingskracht van de JSF verklaart. Het institutionele belang van de luchtmachttop waarin ex-vliegers domineren, de atlantische band, die ons dringt in de richting van vechten aan de kant van de Amerikanen, de belangen van wat er nog rest van het Nederlandse militair-industriële complex, een debat over al deze zaken is dringend gewenst.

Kees Kalkman

De kernwapentaak van de JSF

Het is de bedoeling van de regering dat de Joint Strike Fighter (JSF) in de toekomst de nucleaire taak van de F-16 overneemt, de laatst overgebleven kernwapentaak van de Nederlandse krijgsmacht.

De Nederlandse kernwapentaak valt onder de NAVO, maar is vastgelegd in een aantal bilaterale afspraken tussen Nederland en de Verenigde Staten. De wapens, gestationeerd op vliegbasis Volkel in Brabant, zijn van de Amerikanen en worden bewaakt door Amerikanen. Nederlandse F-16 piloten worden opgeleid om ze af te werpen. Het afschaffen van de F-16 zou een mooi moment zijn om ook deze Nederlandse kernwapentaak af te schaffen.

Kernwapens in Nederland

Officieel is de aanwezigheid van kernwapens in Nederland geheim. De regering doet er geen mededeling over. Elke vraag wordt steevast beantwoord met de dooddoener dat er op grond van afspraken binnen de NAVO geen informatie verstrekt kan worden. Zo wordt een open parlementair debat over de wenselijkheid

van kernwapens in Nederland ernstig bemoeilijkt.

Inmiddels is toch veel bekend uit andere bronnen. Bij de kernwapens op Volkel gaat het hoogstwaarschijnlijk om een twintigtal valbommen van het type B61. Een speciale Amerikaanse eenheid, de 703 Munitions Support Squadron (MUNSS) is verantwoordelijk voor bewaking en onderhoud. Het 703 MUNSS maakt onderdeel uit van de 38th Munitions Maintenance Group, die opereert vanaf de Duitse vliegbasis Spangdahlem.

De B61-valbommen hebben een kracht die kan variëren van 0,3 tot 170 kiloton (ter vergelijking: de atoombom die op Hiroshima werd gegooid had een kracht van 12 kiloton). De kracht kan ter plekke worden ingesteld door middel van een schakelaar op het wapen (het zogenaamde *day-a-yield* of DAY-systeem). De kernwapens liggen opgeslagen onder vliegtuighangars op Volkel, en kunnen met een soort liftstelsel in de vloer worden opgetakeld en onder de vliegtuigen gehangen. Het is de Verenigde Staten die tot inzet besluit, Nederland kan hoog-

stens nog besluiten de F-16 piloten hiervoor geen toestemming te geven.

De B61-bommen worden ook regelmatig voor onderhoud naar de VS gevlogen. Soms wordt er ook mee geoefend. Dat is niet zonder risico. Door een fout is al eens een bom verkeerd onder een vliegtuig gehangen en op de startbaan gevallen, waardoor het omhulsel kapot ging. "We hebben geluk gehad," stelde de Amerikaanse luchtmacht droogjes vast.

Amerikaanse kernwapens in Europa

Volkel is niet de enige militaire basis in Europa waar Amerikaanse kernwapens liggen opgeslagen. In onderstaande tabel is een overzicht van bases en hoeveelheden opgeslagen kernwapens te vinden. Voorheen had ook Griekenland een basis met kernwapens (Araxos). Deze werden echter in 2001 verwijderd. Van de Duitse basis Ramstein zouden eveneens de eerder aanwezige B61-bommen zijn teruggetrokken.

Amerikaanse kernwapens in Europa

Land	Basis	Aantal B61-atoombommen		
		VS	Gastland	Totaal
België	Kleine Brogel	0	20	20
Duitsland	Buchel	0	20	20
Italië	Aviano	50	0	50
	Ghedi Torre	0	40	40
Nederland	Volkel	0	20	20
Turkije	Incirlik	50	40	90
Verenigd Koninkrijk	RAF Lakenheath	110	0	110
Totaal		210	140	350

Bron: Hans M. Kristensen, US nuclear weapons in Europe, NRDC, 2005; tabel bijgewerkt op basis van nieuwere gegevens (mn verwijdering kernwapens van luchtmachtbasis Ramstein in Duitsland)

Tegenstrijdige signalen

Hier en daar wordt in de politiek voorzichtig gerefereerd aan het herzien van de Nederlandse kernwapentaak. In het PvdA materieelbeleidsplan uit november 2007, dat verscheen onder verantwoordelijkheid van defensiewoordvoerder Eijssink, werd discussie over de nucleaire taak voorgesteld in het kader van de modernisering: "De techniek van vrijvalbommen is praktisch gezien nogal ouderwets en past niet meer in een nieuw toestel dat veel meer mogelijkheden heeft. Medewerking aan een nieuwe nucleaire rol waarvoor nieuwe nucleaire bewapening zou moeten worden ontwikkeld is evenzeer ongewenst. Om die reden pleiten wij voor een politieke discussie over voortzetting van deze – militair verouderde – rol." Van deze politieke discussie is binnen de PvdA tot nu toe nog weinig zichtbaar.

Ook oud-premier Lubbers, inmiddels adviseur nucleaire ontwapening van IKV/PaxChristi, pleit in een artikel in *Vrij Nederland* voor het afstoten van de Nederlandse kernwapentaak. En in voorzichtige, maar voor een minister van een NAVO-land desondanks ongekende, bewoordingen liet minister Verhagen van Buitenlandse Zaken eind maart weten voorstander te zijn van een kernwapenvrije wereld: "We should seize the opportunity of the NPT Review Conference in 2010 to show new resolve to work towards a world free of nuclear weapons."

Deze hoopgevende uitspraak laat zich slecht rijmen met de praktijk van het Nederlandse nucleaire beleid. Met het plan tot aanschaf van een nucleair capable JSF en de voortdurende expliciete steun voor het kernwapenbeleid van de NAVO wordt namelijk een heel ander signaal afgegeven. Ons lijkt het verdwijnen van de nucleair capable F-16 een heel goed moment om ook een eind te maken aan de Nederlandse kernwapentaak.

Mark Akkerman

Wendela de Vries

De wenselijkheid van het voortzetten van het systeem van *nuclear sharing* is binnen de NAVO niet onomstreden. Sommige militairen en politici in de Verenigde Staten willen – op termijn – deze in Europa gestationeerde kernwapens allemaal terugtrekken. Het zijn juist de Europese NAVO-landen die aandringen op het behouden van de stationering, omdat stopzetting hiervan verlies aan status en invloed binnen de NAVO zou opleveren. In militair opzicht is het concept van vrijvalbommen enigszins verouderd. Het afwerpen van bommen boven vijandig gebied is natuurlijk vele malen gevaarlijker dan het sturen van bommen per raket. Inzet van de B61-bommen is eigenlijk alleen mogelijk bij een tegenstander met zwakke luchtverdediging, of na uitschakeling van de luchtmacht van de tegenstander.

Kernwapentaak JSF

In maart 2002 liet de regering in antwoord op Kamervragen weten dat het de bedoeling is dat de JSF de huidige kernwapentaak van de F-16 overneemt. Dat is ook meteen de enige keer dat over dit onderwerp in de Tweede Kamer gespro-

ken is.

De JSF wordt niet standaard uitgevoerd met de capaciteit om kernwapens te vervoeren en af te werpen. Pas op een later tijdstip zouden hiervoor de benodigde aanpassingen plaats moeten gaan vinden. Wat zulke aanpassingen inhouden is onbekend, bij het *nuclear-capable* maken van de F-16 bleek het uiteindelijk slechts te gaan om het toevoegen van twee extra draadjes.

Het is echter nog niet helemaal zeker of de JSF überhaupt wel mogelijkheden voor kernwapengebruik gaat krijgen. Dit zou alleen het geval zijn wanneer er voldoende buitenlandse orders zijn om de extra kosten die hiervoor gemaakt moeten worden te rechtvaardigen.

Ook als die *nuclear capable* JSF er wel komt, is het nog onduidelijk hoe de Nederlandse regering de invulling van de kernwapentaak voor ogen heeft in de periode van de daadwerkelijke vervanging van de F-16 door de JSF. Als die laatste pas op een later moment nucleair capable wordt, blijft dan speciaal voor de nucleaire taak een aantal F-16's langer in dienst? Of wordt er een pauze in de nucleaire taak genomen?

Bibliografie JSF

Kamerstukken

Tweede Kamer 26488

nr. 1 – 27 april 1999 Behoeftestelling vervanging F-16

nr. 3 – 5 april 2000 Basisdocument vervanging F-16

nr. 8 – 13 februari 2002 Kandidatenevaluatie en business-case

Jaarrapportages vervanging F-16 eveneens onder hoofdnummer 26488

Rapporten

Martin Koning en Bert Minne, CPB Document No 013, Participeren in de ontwikkeling van de Joint Strike Fighter, Centraal Plan Bureau oktober 2001

Algemene Rekenkamer 18 februari 2002, Een vlucht door de tijd – Rekenkamers en de F-16, Tweede Kamer 28235 nr. 2

CPB Notitie, Actualisatie CPB document inzake participatie Joint Strike Fighter (JSF), 11 maart 2002

Frans Osinga, Een verkenning van militaire en veiligheidspolitieke trends in relatie tot airpower, Clingendael Centre for Strategic Studies (CCSS) Rapport-04-004, Den Haag 2005

Mark van de Vijver en Bart Vos, Tussenrapportage spin-off en spillover effecten in het JSF programma. CentER Applied Research Universiteit van Tilburg, oktober 2005

Clingendael serie van negen essays over de toekomst van de luchtmacht; hiervan

1. Luchtmacht: Noodzaak of luxe, januari 2006

2. Air Power: wondermiddel, februari 2006

3. Ver, snel en krachtig, maart 2006

5. Luchtmacht in transformatie, juli 2006

9. De noodzaak van keuzes, januari 2007

<http://www.hcss.nl/en/publications>

Congressional Research Service CRS RL33390 13 april 2006, Proposed Termination of Joint Strike Fighter (JSF) F136 Alternate Engine

Mark van de Vijver en Bart Vos, JSF: Strategische positionering in de mondiale luchtvaartmarkt. CentER Applied Research Universiteit van Tilburg, september 2006

Congressional Research Service CRS RL33543, 8 juni 2007, Tactical Aircraft Modernization: Issues for Congress

Congressional Research Service CRS RL30563, 25 oktober 2007, Joint Strike Fighter (JSF) Program: Background, Status and Issues

Algemene Rekenkamer 29 november 2007, Monitoring verwerving Joint Strike Fighter –

Stand van zaken 2007, Tweede Kamer 31300 nr. 2

Congressional Research Service CRS RL 32572 16 januari 2008, Nonstrategic Nuclear Weapons

Carlo Kopp, Assessing Progress on the Joint Strike Fighter program, Air Power Australia Analysis 2008-03, 17 mei 2008 (www.ousairpower.net)

NB De rapporten van de CRS staan op de site van de Federation of American Scientists www.fas.org

Artikelen

Joeri Boom, Luchtgevecht, De Groene Amsterdammer 23 maart 2002

Bill Sweetman, JSF security technology costing up to US\$ 1 bn, Jane's International Defense Review, april 2004

James W. Canan, Defining tomorrow's bomber, Aerospace America, oktober 2004 (www.aiaa.org/aerospace)

Frank Slijper, JSF aanschaf is weergalozes blunder, VD AMOK 2006/2

The mystery of the JSF, Context (red. Philippe Grasset) nr. 96, juli-augustus 2006

Ian Bruce, U.S. to Share Stealth Jet secrets, The Herald 4 augustus 2006

Frank Slijper, De JSF na de verkiezingen, VD AMOK 2006/4

Frida Berrigan, Raptors, Robots and Rods from God, Tom Dispatch 9 januari 2007 (www.tomdispatch.com)

David Isenberg, Budgeting for empire: Ambitions Outweigh Strategy, Foreign Policy in Focus 28 maart 2007 (www.fpif.org)

Michael Klare, Containing China, Tom Dispatch 18 april 2007 (www.tomdispatch.com)

Jan van de Griendt, De Nederlandse kernwapentaak: tijd voor afschaffing, Internationale Spectator mei 2007

Angelien Eijnsink, In dienst van Nederland, in dienst van de wereld. Een plan voor een actieve en doelmatige krijgsmacht. PvdA Tweede Kamerfractie, Den Haag november 2007

Bill Sweetman, My JSF is Stealthier Than Yours, Or is It? Aviation Week, 15 november 2007 (www.aviationweek.com)

Lolita C. Baldor, Military Use of Unmanned Aircraft Soars, Associated Press, 2 januari 2008

Jon Lake, Bombing the Taliban, Air forces monthly, februari 2008

Theo van Geffen, F-35 Lightning II update, Onze Luchtmacht 2008/2

Michael Klare, The China Syndrome, Foreign Policy in Focus 5 maart 2008 (www.fpif.org)

Werther, For God's sake, Don't mention the War, AntiWar.com 21 maart 2008

Rob Janssen, Joint Strike Fighter Financiële vliegkamp, Tribune april 2008

Damian Kemp e.a., Removing the human factor: Air forces eye unmanned bomber, Jane's International Defense Review mei 2008

Yuval Azoulay, Israel asks U.S. for 25 F-35 warplanes at \$80 million a unit, Haaretz 22 mei 2008

Teun Lagas, Bakken vol kritiek op drama-vliegtuig JSF, Trouw 22 mei 2008

Steven Derix, Joint strike fighter: tegenvaller of een 'geweldige' deal? NRC Handelsblad 24 mei 2008

European Fighter Boom, Aviation Week 26 mei 2008 (aviationweek.com)

Steven Derix, Terugtrekken uit Joint Strike Fighter steeds lastiger, NRC Handelsblad 26 mei 2008

James McGonigal, Een ongewisse vlucht, Provinciale Zeeuwse Courant 27 mei 2008

PvdA Bark Worse than Bite on Joint Strike fighter, Netherlands Information Service, 29 mei 2008

Websites

Aviation Forum, Life Without JSF, 3 augustus 2006 – forum.keypublishing.co.uk

Axe's Air force, Up in the Air, 15 februari 2008 – warisboring.com

Campagne tegen Wapenhandel – www.stopwapenhandel.org/

Center for Defense Information, Fact Sheet on the JSF F-35 – www.cdi.org

Doca (Stichting Documentatiecentrum Arnhem), PTW-info maandelijkse rondzending over wapenhandel. Regelmatige specials over JSF zijn voor 5 euro te bestellen – www.doca.nl

JSF-nee! Speciale website van de Campagne tegen Wapenhandel – www.jsf-nee.nl

JSF Nieuws, nieuws en achtergrondinformatie over de Joint Strike Fighter – www.jsfnieuws.nl

KORTE BERICHTEN

Burgemeesters solidair met Tsjechische hongerstakers tegen Star Wars

De Burgemeesters voor Vrede 2020 Vision Campagne is solidair met de twee jonge Tsjechen, Jan Tamas en Jan Bednar, die op 26 mei al veertien dagen in hongerstaking waren tegen het door de VS opgedrongen anti-raketschild radarsysteem.

De burgemeesterscampagne is diep bezorgd dat de uitvoering van dit project, met inbegrip van de raketafweerbasis in Polen, de internationale spanningen zal verhogen en een nieuwe wapenwedloop zal uitlokken, plus een nieuwe stap zet in de militarisering en controle van de ruimte. Daar tweederde van de Tsjechische bevolking tegen dit project is, steunen de Burgemeesters voor Vrede de roep van de hongerstakers om door middel van een referendum over deze belangrijke kwestie te beslissen.

De burgemeesterscampagne werkt nauw samen met Burgemeester Jan Neoral van de stad Trokavec, die zich een week geleden voor een dag bij de hongerstakers aansloot. Burgemeester Jan Neoral staat aan het hoofd van een vereniging van Tsjechische burgemeesters tegen de installatie van het radarsysteem in de Tsjechische Republiek.

Mayors of Peace 2020 Vision Campaign is een internationale stichting met hoofdzetel in Ieper. De Burgemeesters eisen een wereldwijd verbod van alle kernwapens voor 2020. Op 14 mei 2008 telde het netwerk 2.226 steden en gemeenten in 129 landen. Nederland telt 38 leden. Meer informatie: www.2020visioncampaign.org

Werkgroep TV-geweld zoekt nieuwe leden

Reeds 22 jaar verzet de Werkgroep TV-geweld zich tegen het domweg accepteren van geweld als amusement op tv en in games. Reeds in 1994 werd wetenschappelijk aangetoond dat de TV niet alleen een spiegel van de wereld is, maar door geweld te verheerlijken ook een agressieve houding bevordert.

Onze werkgroep is uitgedund tot vier actieve leden. Daardoor moeten we goede actiemogelijkheden laten liggen. Wie heeft tijd en zin om ons te helpen de overmaat aan geweld in de media te bestrijden?

In de loop der jaren heeft onze Werkgroep een gezaghebbende positie verworven. Journalisten vragen vaak onze mening en jaarlijks schrijven vele hon-

derden studenten en scholieren scripties op basis van onze informatie. We kunnen die positie alleen handhaven als er meer actieve leden bij komen.

Meer informatie: www.tvgeweld.nl of 015-785.01.37 (Chris Geerse)

Oproep studenten voor onderzoek geweld in media

De Werkgroep TV-geweld roept studenten op om, in het kader van hun studie, onderzoek te doen naar o.a. de toepassing van de Kijkwijzer.

Er zijn allerlei onderzoeken mogelijk. Een concreet voorstel is om de uitspraken op klachten die bij het NICAM binnenkomen te onderzoeken, met name op de toepassing van het aspect 'indringendheid' en het begrip 'schokkend'.

Een tweede is om de Kijkwijzer met het PEGI systeem en een onlangs in Brazilië ontwikkeld systeem te vergelijken. Een derde is een meta-analyse van al bestaand meta-onderzoek naar geweld in de media en in games.

Vergoeding van onkosten is mogelijk, meer niet. Het gaat dus om onderzoek dat je voor de studiepunten doet. Meer weten? Aarzel niet om contact op te nemen met Trudie Rigter tel. 035-623.38.90 of via het reactieformulier op onze website www.tvgeweld.nl.

Mondiale Vredesindex 2008

Voor tweede keer is er een wereldwijde vredesindex opgesteld die aangeeft in welke mate landen er in slagen een duurzaam vreedzame samenleving te organiseren. Er blijkt bv. uit dat Syrië vrediger is dan de VS.

Er is gekeken naar zowel externe als interne factoren. Zo heeft de VS zijn slechte score niet alleen te wijten aan zijn betrokkenheid bij vele gewelddadige conflicten over de hele wereld, maar ook aan het hoogste percentage gevangenen van alle 140 onderzochte landen en de vele moorden die er gepleegd worden.

Enkele resultaten: IJsland is het vreedzaamste land, België komt op de 15e plaats en Nederland op de 22e direct na Uruguay, China op de 67e, de VS op de 97e en Rusland op de 131e. Irak eindigde op de laatste plaats met daarvoor Somalië, Soedan, Afghanistan en Israël. Binnen de EU hoort Nederland tot de middenmoot.

De wereld is volgens de metingen van de Vredesindex van 2007 op 2008 een heel klein beetje vrediger geworden.

De Vredesindex is gebaseerd op onderzoek door de Economist Intelligence Unit. Het complete rapport is te lezen en te downloaden in de online-leeszaal van het Museum voor Vrede en Geweldloosheid www.vredesmuseum.nl/download/inhoud.php.

Nederlands Palestina Komitee brengt Free Palestine Bulletin uit

Het Free Palestine Bulletin is een éénmalige uitgave, ter gelegenheid van 60 jaar Nakba. Dit is de catastrofe die de Palestijnen overviel rondom de stichting van Israël in 1948. Meer dan 750.000 Palestijnen werden toen uit hun woonplaatsen verdreven. Israël weigert hun al 60 jaar de terugkeer. Meer dan 500 Palestijnse dorpen zijn met de grond gelijk gemaakt. Israël streeft naar een zo klein mogelijk Palestijns inwonertal, zowel in Israël als in de in 1967 bezette Palestijnse Gebieden. Door zijn 'transfer-' of verdrijvingspolitiek, en de dagelijkse beschietingen van Palestijnen, zet Israël de Nakba nog altijd voort. Hoe lang moet dit onrecht nog voortduren?

De hoop van Palestijnse maatschappelijke organisaties is gevestigd op burgers, zij roepen hen op om hun regeringen en Israël onder druk te zetten. Deze oproep staat internationaal bekend als de Palestinian Civil Society Call. Internationaal is er op verschillende fronten actie gestart, bij consumenten, kerken, bonden, universiteiten en politieke partijen.

Het Free Palestine Bulletin is ook in pdf-versie te bekijken in de online-leeszaal van het Museum voor Vrede en Geweldloosheid: www.vredesmuseum.nl/download/inhoud.php.

Amerikaanse havenarbeiders staken tegen de oorlog in Irak

Op 1 mei 2008 legden meer dan 25.000 havenarbeiders het werk neer uit protest tegen de oorlog in Irak. De staking trof 29 havens aan de westkust van de VS. De staking werd uitgeroepen door leden van de International Longshore and Warehouse Union, ondanks het verbod uitgesproken door een arbiter.

De voorzitter van de vakbond Bob McEllrath zei 'We steunen de troepen en zeggen de politici in Washington dat het tijd is om de oorlog in Irak te beëindigen'.

'De grote concerns, die wereldwijd de scheepvaart beheersen, zijn niet loyaal tegenover welk land dan ook', zei McEllrath. 'Voor hen gaat het alleen om geld

KORTE BERICHTEN

verdienen. Voor ons ligt dat anders. Wij zijn loyaal aan Amerika en wij blijven niet afzijdig als ons land, onze troepen en onze economie vernietigd worden door een oorlog die ons naar de ondergang voert. Het is tijd om weerstand te bieden en dat doen we vandaag.'

In de meeste havens is de staking rustig en zonder gewelddadigheden verlopen.

Youth Advocacy for a Culture of Peace:
A Reflective Guide for Action in Europe

Door de UNOY Peacebuilders www.unoy.org werd een gids uitgegeven die jongeren moet stimuleren en helpen bij hun vredeswerk.

Het boek is gebaseerd op een kritische terugblik op het werk van de Youth Advocacy Teams tussen 2005 en 2007. Vele voorbeelden belichten de rol die jongeren hebben gespeeld en kunnen spelen in het bepleiten van vrede.

Dit boek is volledig te lezen in de leeszaal van het Vredesmuseum: www.vredesmuseum.nl/download/inhoud.php.

Greenpeace bezet plek in Tsjechië waar VS radarstation wil bouwen

Eind april 2008 hebben leden van Greenpeace in Tsjechië de plek bezet waar de VS een radarstation willen bouwen voor de verdediging tegen raketaanvallen.

Woordvoester Lenka Borakova van Greenpeace zei dat 20 mensen tenten hebben opgezet op de bewuste plek. Die ligt op een berg bij het plaatsje Misov in het militaire district Brdy. Aan de bomen daar is een gigantisch spandoek opgehangen. Het gaat om een gewelddoos protest, waarvan nog niet bekend is hoe lang het zal duren. Eerder hield Greenpeace al een protestactie tegen het raket-schild bij een regeringsgebouw.

Regionalisering als alternatief voor neoliberale globalisering

De werkgroep Voor de Verandering presenteerde op de 4e Dag van Alternatieven de brochure 'Regionalisering als alternatief voor neoliberale globalisering - Beleid en praktijk'.

Met deze brochure willen de schrijvers enerzijds de vermeende positieve effecten van het op de export en concurrentie gerichte handelsbeleid, en het westerse ontwikkelingsmodel ter discussie stellen. Anderzijds dragen ze een alternatief voor

dat in hun ogen wel kan leiden tot een verbetering in de voorziening van basisbehoefte in Noord en Zuid, en een bijdrage kan leveren aan de steeds urgenter wordende crisis binnen natuur en milieu. Regionalisering betekent dat landen weer de mogelijkheid krijgen hun economieën, midden- en kleinbedrijf, arbeiders en boeren te beschermen tegen (de mythe van) de vrije wereldmarkt.

De schrijvers volgen hierbij nadrukkelijk de slogan 'Think global, act local'. Er komen zowel alternatieven binnen het internationale en nationale beleid aan de orde, als vele inspirerende praktijkvoorbeelden van regionale zelfvoorziening.

De brochure is te bestellen door overmaking van 10 euro op giro 609060 van XminY Solidariteitsfonds te Amsterdam o.v.v. brochure regionalisering, en het postadres.

De brochure is ook te lezen in de leeszaal van het Vredesmuseum www.vredesmuseum.nl/download/inhoud.php.

Tentoonstellingen Museum voor Vrede en Gewelddoosheid

t/m 31 aug.: Onderdrukking en Bevrijding in het Liberty Park te Overloon.

1 juli t/m 5 sept.: Vergeven – Verzoenen in de Johanneskerk te Amersfoort.

14 sept.: Vergeven – Verzoenen in 'De Phoenix' te Schaijk.

15 sept. t/m 31 okt.: Gedeelde Visie in Kampen.

Meer info: www.vredesmuseum.nl/info/agenda.php of 015-785.01.37

Gied ten Berge Vredesbeweger
Ervaringen in de Vredesbeweging
1973-2008

Vredesbeweger bevat persoonlijke bespiegelingen van Gied ten Berge over 35 jaar werk in de vredesbeweging. De auteur voerde jaren de pen voor IKV en Pax Christi. Zijn verhaal begint met de dienstweigering in 1973, in de week waarin de staatsgreep in Chili plaatsvond. In een flits weet hij dat hij "in zaken van leven of dood niet afhankelijk wil zijn van de orders van anderen, noch de bescherming van wapenbroeders".

Hij vertelt over zijn persoonlijke crisis toen de Golfoorlog noodlottig samenviel met de zelfmoord van zijn zus. Ook zijn verhalen over solidariteitspelgrimages naar Bethlehem en bezoeken aan Indonesië zijn geschreven vanuit een sterke persoonlijke betrokkenheid. Autobiografie, politieke en historische analyses worden

verbonden met vredesspiritualiteit, gekenmerkt door hoop en vertrouwen.

We gaan naar Woensdrecht!
5-7 september 2008

In september 2008 is het 25 jaar geleden dat het Vredesaktiekamp in Woensdrecht begon. Van vrijdagmiddag 5 september tot en met zondagmiddag 7 september 2008 is er een reünie van Woensdrechtgangers op kampeerboerderij Beijaardshoeve, Dorpstraat 51 Woensdrecht. Rampenplan kookt en wil weten hoeveel prei ze moeten inslaan. Mail daarom als je komt naar fritsttk@antenna.nl en eddieroos@lavabit.com
Tip: kijk op www.htk-zuidkwartier.nl/diversen/kruisraketten

Martin Luther King herdacht

In april was het veertig jaar geleden dat Martin Luther King, de leider van de beweging voor burgerrechten, in Memphis werd vermoord. In de VS is dit op grootscheeps wijze herdacht. Ter gelegenheid daarvan een citaat van dominee King:

"De zwakte van geweld is dat het een neergaande spiraal is en juist datgene opwekt wat je wilt vernietigen. Met geweld kun je de hater doden, maar niet de haat. Met geweldloosheid hebben we echter een kracht, die groter is dan een kernbom. Want een bom kan alleen vernietigen, maar geweldloosheid kan hartten veranderen."

Vredesactivisten vrijgesproken voor
ontwapeningsactie bij Raytheon

Op 11 juni werden in Belfast negen anti-oorlogsactivisten vrijgesproken. Zij hadden een kantoor van wapenproducent Raytheon bezet en er computers vernield. Op 9 augustus 2006 organiseerde de Derry Anti-War Coalition een geweldloze bezetting van de Raytheon fabriek. Vredesactivisten ontmantelden computers waarmee software voor wapensystemen wordt ontwikkeld. Raytheon is de vijfde grootste wapenproducent ter wereld. Daarnaast levert Raytheon electronica voor de muur die Israël op Palestijns land bouwt. Op die manier is Raytheon medeplichtig aan oorlogsmisdaden.

Derry Anti War Coalition vraagt dat, nu de activisten vrijgesproken zijn, het gerecht een onderzoek opent naar de activiteiten van Raytheon, om uit te maken of het een criminele organisatie is.
Meer info op www.raytheon9.org

Signaleringen

Robert Soeterik (red.), De verwoesting van Palestina. Stichting Palestina Publikaties, Amsterdam 2008, 480 pg. (kaarten) ISBN 978-90-804293-2-1

Dit boek benadert het Israëlich-Palestijns vraagstuk vanuit de invalshoek van het 100-jarige zionistisch-koloniale project Palestina en poogt op die manier het fundamenteel asymmetrische karakter van dit sleutelconflict in het Midden-Oosten te verhelderen. De voortdurende verdrijving van Palestijnen en de verwoesting van de Palestijnse samenleving vormt daarvan de kern. Het boek is samengesteld naar aanleiding van de zestigjarige herdenking van al-Nakba (de Catastrofe), de dramatische episode uit de Arabisch-Israëilische oorlog van 1948, waarbij honderdduizenden Palestijnen van huis en haard werden verdreven. Gebundelde bijdragen van onder meer Perry Anderson (de voorgeschiedenis van het conflict tussen zionistische joden en Palestijnen), Ilan Pappé (etnische zuivering in 1948), Norman Finkelstein (Oslo-proces), Paul de Waart (nederzettingen en internationaal recht), Moshe Machover (Israël en apartheid), Robert Malley (Fatah en Hamas), Khaled Hroub (ontwikkeling van Hamas), Alastair Crooke (Europese blunders), John Mearsheimer en Stephen Walt (de Israël-lobby), Victoria Clark (christen-zionisme), Omar Barghouti (boycot), Badil Resource Center (recht op terugkeer). Jamil Hilal (Palestina als laatste kolonie). In bijlage de tekst van plan Dalet (1948), VN-resoluties van 1947 tot 2002, diverse vredesplannen. Kaartensectie met o.m. Palestina voor en na Nakba, ontvolkte Palestijnse dorpen, Westoever, Gaza, Jeruzalem en nederzettingen.

Phyllis Bennis en IPS Iran Team, Iran in the Crosshairs – How to prevent Washington's next war. Institute for Policy Studies, Washinton 2008, 42 pg. Te downloaden op tni@tni.org of schrijf aan j@transnationalinstitute.org Postbus 14656, 1001 LD Amsterdam

Phyllis Bennis en haar team beantwoorden eerst zeven belangrijke vragen: Bedreigt Iran de VS, heeft Iran kernwapens of kernwapenprogramma's, steunt Iran terrorisme, bedreigt Iran Israël, is Iran de aanstoker van de wapenwedloop in het Midden-Oosten, schenden Iran en de VS het internationale recht, wat zijn de gevolgen van een aanval op Iran? Vervolgens wordt kort ingegaan op de geschiedenis van de betrekkingen tussen de VS en Iran. Ten slotte worden alternatieven voor oorlog bekeken: sancties, diplomatie, de rol van het Congres en wat kunnen we zelf doen? Het gevaar van de huidige situatie is dat terwijl sommige democratische kandidaten voor het presidentschap wellicht minder snel een oorlog tegen Iran zullen beginnen, er vrijwel geen enkele politicus in de VS is die een militaire aanval zou afblazen, als die al aan de gang is op het moment dat zij of hij het presidentschap overneemt.

ZemZem – Tijdschrift over het Midden-Oosten, Noord-Afrika en islam, 2008/1. www.zemzem.org Postbus 16929, 1001 RK Amsterdam

Speciaal nummer over 60 jaar Nakba besteedt ook aandacht aan literatuur en hoge en lage cultuur bijv. een artikel over Arabisch voetbal in een joodse staat.

Ticket for Tibet

Op 20 april bezochten zo'n kleine 10.000 mensen de NDSM-werf in Amsterdam voor het derde Ticket for Tibet festival. Daar traden allerlei publiektrekkers op als Bløf, de Heideroosjes en Armand. Het festival is bedoeld om zoveel mogelijk mensen te informeren over Tibet en de hulp die geboden wordt. www.ticketfortibet.com. Foto Joop Blom

Wij moeders

Is een oorlog wel een godsgerecht,
Een opgelegde goedbedoelde straf?
Oorlog dat is mensenwerk
Wij moeders moeten daarvan af.

Maar wat dan met het leger
En met die integere soldaat?
Wordt hij misschien ontslagen
En komt zonder werk op straat?

En wat met een wapenfabrikant
Gaat die dan straks failliet?
En zoekt dan ander werk?
Zijn probleem, maar nu nog niet.

Want eerst gaan moeders aktie voeren
"Alle landen oorlogsvrij"
Voor alle mannen andere banen,
Moeders wereld dichterbij.

Vredesengel